С2

◦ О-КА ◦
ОЛЬГА КУЗЬМОВИЧ

ПРО ЦЕ І ТЕ

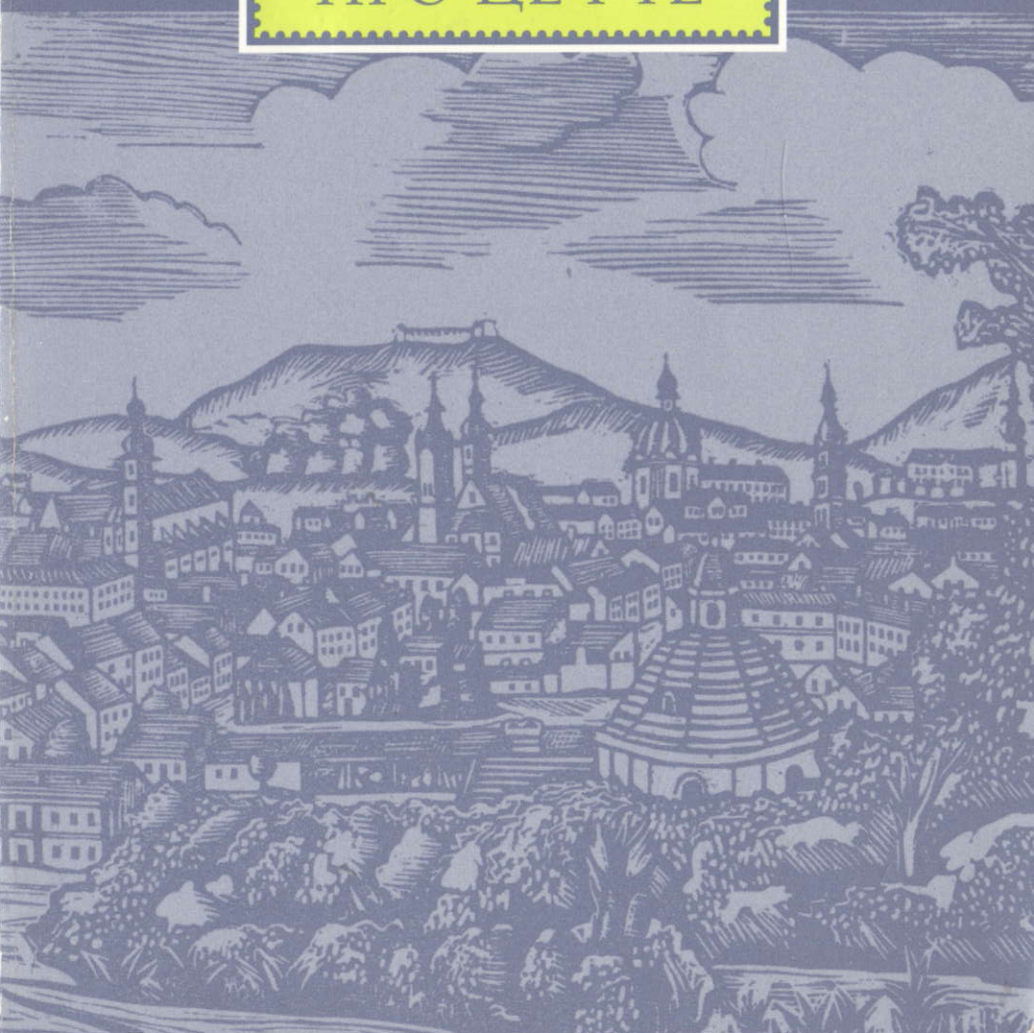

OLGA KUZMOWYCZ

◦THIS AND THAT◦

Collected Short Stories and Essays

New York
2000

Іван Кедрин

ПРО АВТОРКУ І ЇЇ КНИЖКУ

Ольга Кузьмович від наймолодших років свого життя проживала і виховувалася у високопатріотичній родині Федаків у Львові, де була свідком трусів, арештів та конспірацій у зв'язку із діяльністю членів родини в УВО та ОУН. Це мало сильний вплив на ціле її життя і залишило глибокий пієтизм до цієї родини зі сторони матері. Її мати Олена Федак-Шепарович відома громадська активістка особливо в Союзі Українок і журналістка - редактор журналу „Жінка" зацікавила її вже в гімназійних роках журналістикою і перші її спроби появилися саме в „Жінці", як також у пластовому журналі „На сліді". В часі гімназійних студій і життя в Українському Інституті для дівчат у Перемишлі О. Шепарович вступила до тайного Пласту у 1934 році, та залишилася вірною цій організації ціле своє життя. В роках 1935-1939 студіювала у Варшаві журналістику та саме закінчила ці студії і зголосилася на практику до „Діла", як вибухла Друга світова війна. Після різних воєнних переживань і утечі на захід, вже одружена із д-ром Миколою Кузьмовичем вернулася до Львова в 1941 році, та від 1942 до 1945 року працювала в Українському Видавництві як співредактор молодечого журналу „Дорога".

Закінчення війни зустріло її в Австрії. В 1949 році переїхала з родиною до США, де відразу зголосилася до пластової праці, виконуючи різні завдання у пластовому проводі. В роках 1960-1963 була першою жінкою на пості голови Крайової Пластової Старшини в США, а в роках 1970-1974 першою жінкою на пості голови Головної Пластової Ради.

Від 1950 року працювала у пластовій журналістиці, спершу у редакції „Молодого Життя", відтак редакторкою сторінки Пласту у „Свободі" п.н. „Пластова Ватра", а від 1968 року була безперервним головним редактором місячника для пластової молоді п. н. „Юнак" аж до 1992 року.

На літературних конкурсах СФУЖО дістала двічі другу нагороду за свої короткі оповідання. В 1976 році була обрана головою СУЖА.

В 1981 році Ольга Кузьмович зглосилася добровільно „вскочити" на опорожнене після Івана Ікера-Керницького місце у „Свободі". Журналістика – як медицина чи інженерія – вимагає фахівців різних ділянок. Ольга Кузьмович – професійна високоосвічена журналістка, може написати статтю й на актуальну політичну тему, але це не її ділянка. Вона не цікавиться аналізою політичних явищ і подій з вихідної точки історії чи економії. Зате вона – активна громадська людина – має надзвичайно

тонке відчуття і зрозуміння громадських болячок. Має теж літературний хист, якого, наприклад, авторові цих рядків цілком бракує. Діяпазон її зацікавлення у рубриці „Свободи" „Про це і те" – дуже широкий. Поруч із отими малими фейлетонами є у цій збірці й більші нариси-етюди чи й короткі оповідання. Письменницький хист диктує їй виминати „геппі енд", бо це збаналізувало б цілий нарис. Має теж вийняткову терпеливість переводити „інтерв'ю" – розмови з відвідувачами редакції „Свободи." Ця „слава" її не тішить, бо її раз-у-раз просять написати репортерський звіт з якоїсь імпрези чи перевести інтерв'ю з кимось, кому на цьому залежить, а всі оті „клієнти" Ольги Кузьмович вважають, що це її „обов'язок" й інколи забувають сказати „спасибі".

Автор цих рядків приписує собі заслугу, що спонукав авторку цієї книжки ставитися поважніше до своїх писань, що їх вона сама не дуже шанувала. Вона не потребувала поради, бо сама відчувала і розуміла, щоб не надавати своїм фейлетонам характеру газетних коментарів, а наближувати їх до літератури. Це, так звана, легка література для читача. Вони не є гумористами Остапа Вишні і не мають одного „героя" Татуха чи Гриця Зозулі, але дуже наближені до творів Тиберія Горобця чи Галактіона Чіпки-Романа Купчинського. Підхоплюючи громадські, персональні, інколи сумні прикметі риси й болячки, ніколи не називає нікого по імені „Хай мовляв – догадається той, на чию адресу це написане".

У Ольги Кузьмович своєрідний, легкий стиль. Вона оптимістка. У неї переважає почуття гумору, її світосприймання реальне, без зайвого патосу. У неї витончена спостережливість, а зір схоплює події до ньюансів. У фейлетоні „Про добрі поради" читаємо: „...слова плинуть легко, а до праці треба рук і охоти... колиб у нашій спільноті було стільки готових до праці, як до поради людей, то ми могли б перевернути гори".

0-Ка не боїться дразливих проблем нашої громади, і не боїться заторкнути такі звичайні життєві питання, про які говорить молодь – про недугу АІДС, про надмір уживання алькоголю, сексуальні знущання, чи недугу Альцгаймера. І авторка завважує:

"У навалі громадських і політичних справ ми не маємо часу навіть подумати про такі „звичайні" справи і не знаходимо публічного місця, де б можна їх обговорити. А життя складається не лише із високих поривів, але й низин, а ці останні можуть своїм тиском знищити людину, а то й цілі родини."

Вона заторкує різні життєві питання і залишає **їх читачам** для роздуму. 0-Ка пише „Про дивні дороги людських **почувань", „Про** вимоги і звичайну людську пристойність"... якої більше **не одному з** українців придало б ся, „Про два магічні слівця: дякую і **перепрошую"** і багато інших які зустрічаємо у нашому щоденному житті.

У фейлетоні „Про сліди на снігу" авторка пише про самоту – невідлучну приятельку щоденного життя, але вона тій самоті не піддається: "Дивлюсь з висоти свого вікна на мої виразні сліди кроків на снігу: дві доріжки відбиток моїх ніг – одна до виходу і одна до хати. Вони одинокі, а все ж вони таки вказують на рух, на життя і тим дають силу ставити чоло найбільшому ворогові людини – самоті".

На сторінках „Свободи" ми зустрічаємо її інтерв'ю з особливими постатями нашої спільноти. Репортажі 0-Ки це не лиш перелічування фактів того що відбулося. Читаючи їх здається, що товаришите авторці, бачите і переживаєте, неначе там були з нею присутні.

Надзвичайно совісна, роботяща і солідна однаково в громадському секторі, як журналістичному. Авторка цієї книжки склала її на базі селекції – із маси надрукованого дорібку.

Не відповідає правді твердження декого що все, що друкується у вільному українському світі має свою вартість. Появилося чимало книжок, які не вартні грошей, виданих на друк. Появилися книжки з ділянки політичної публіцистики – таки й шкідливі, бо баламутні, або такі, що їх автори хотіли бути оригінальними і не мали почуття автокритицизму. Ольга Кузьмович не претендує на назву письменниці. Вона журналістка. Але вона добра журналістка і в ділянці фейлетоністики – будуть називати її поруч із тими найкращими, про яких була тут мова.

Мені надзвичайно мило, що можу цими вступними заввагами про Ольгу Кузьмович і її книжку хоч трохи віддячитись за прихильність до мене і працю, яку вона поклала при виданні моєї останньої книжки „У межах зацікавлення". Вона б не появилася, якби не спонукала мене до неї і активно не співпрацювала зі мною Ольга Кузьмович. Кажуть, що вже діти родяться з якимось нахилами. Ольга Кузьмович має вроджений талант журналістки і є закоханою у „Пласті", що його вважає не як організацію саму для себе, а як засіб тіловиховання і формування патріотичного характеру. Як приємно мені ствердити, що ми двоє рідко коли мали розбіжні погляди на прерізні проблеми життя, політики і культури. Ольга Кузьмович трималася здалека від активного політичного життя і в цьому вона була схожа на свого чоловіка Миколу. Батько Миколи Володимир був тілом і душею відданий політиці, як подібно мати Ольги Кузьмович, Олена Шепарович, одна з провідних діячок новітнього українського жіночого руху. Діти пішли іншим шляхом, але також творчим. Ця книжка є найкращим доказом журналістичного таланту, спостережливости і хрустального характеру авторки. Добре, що вона появилася. Дякую пані Олі Кузьмович, що дозволила мені прикласти руку до появи цієї книжки.

Написано в році 1994.

Від автора

* * *

Редактор Іван Кедрин-Рудницький, мій найкращий друг і учитель, був найсильнішим мотором для появи цієї збірки моїх фейлетонів та коротких нарисів, що я їх писала впродовж останніх двадцяти років праці у „Свободі". Усі вони появилися на сторінках „Свободи" та находили широкий відгук серед читачів. Однак ред. І. Кедрин був тим, що постійно намовляв мене до видання збірки вибраних із них, а коли я сумнівалася в доцільности того, написав вступ до цієї майбутньої книжки та передав мені його за рік перед своєю смертю з категоричною заявою: „Я можу кожної хвилини вмерти, але ви маєте мій вступ і мусите вкінці до нього зложити збірку своїх фейлетонів та нарисів та її видати". Роблю це тепер, виповнюючи цим довг, який так тяжів на моїй совісті.

* * *

Про це...

ДІМ ПРИ СИКСТУСЬКІЙ 48

Ніяк не можу звикнути, що ця вулиця зміняла вже двічі назву, щоб тепер стати вулицею Дорошенка. А мені здається, що саме вона, як вже не привернена до давньої історичної назви, повинна була вже давно дістати ім'я того, хто був таки свого часу найважнішим її мешканцем, в домі якого відбулося стільки подій, а скільки через цей дім переллялося дрібних, а часами вельми поважних фрагментів української історії XX сторіччя.

Студіюю новітній список назв вулиць у „моєму" Львові і не можу вийти з подиву, хто і чому так у припадковий спосіб надавав ті, а не інші назви, хто був остаточним речником у їх підшукуванні та хто мав на це особливий вплив? Чи тут також першу скрипку зіграв „читанковий протекціоналізм", що роздавав пріоритети не з істотної, а з „мітичної" оклепаної вартости? Але як би не було, чи того змінити і направити не можна? Тому варто пригадати що таки історичну кам'яницю та його мешканців.

ГОСПОДАР ДОМУ

Коли я дістала у тети світлини з похорону діда і показала їх тут молодшому поколінню, то їхня перша реакція вилилась у здивуванні, що усі ті жінки, які йдуть за труною, є в чорному зі заслоненими чорною крепою обличчями, і нагадують „більше Іран, ніж Україну". А мене найбільше зворушили, бо нагадалися з тих світлин ці сотні людей, що у холодний, зимовий день ішли дослівно через цілий Львів, із славної Сикстуської на Личаківський цвинтар, щоб гідно відпровадити в останню дорогу великого сина Львова – мого діда д-ра Степана Федака.

У некролозі, що залишився між споминами мами, читаємо, що за ним плакали і старі й молоді, що це була найпопулярніша українська людина Львова. Але чи тільки це? Та ж він був довголітнім директором товариства „Дністер" і банку того імени, був заступником мера Львова, організатором „Торговлі", засновником Центробанку, Ревізійного Союзу, „Карпатії", державним секретарем харчових справ Уряду ЗУНР, почесним членом „Просвіти", організатором Горожанського комітету для опіки і допомоги полоненим і політичним в'язням.

Сам був закладником у 1915 році, вивезений зі Львова із іншими політично-громадськими діячами, в тому разом із Митрополитом Андреєм Шептицьким. Саме в тому періоді зорганізував першу допомогу полі-

тичним в'язням із Галичини. Можна б так вичисляти ще багато із його активности, та важко поставити один пост вище другого. А при тому він глибоко віруючий та побожний, кожного дня служив до Служби Божої та був особистим приятелем Митрополита Андрея Шептицького. Його життя було таким по вінця повним радощів та смутків, таким непогамовано активним дослівно до останнього дня, що його супроводжував цілий Львів, який не міг повірити в його несподіваний відхід.

Цей величавий похорон пригадую дуже точно, бож мав він початок від порогу дому, що був також моїм домом, як, здається, усіх членів родини власника і його дружини. Там я народилася, там провела дитячі роки, коли батьки мандрували по світі, чи раніше „воювали" по Україні, там прибігала я зі школи і перебувала кожну недугу. В тому домі збиралися усі родиною при кожній нагоді, усі молоді та старші із широкого роду Федаків, на Різдвяні та Великодні свята, там, як самозрозуміле, ставилися, немов за приказом, усі діти, усі зяті, щоб спільно святкувати, спільно ділитися радощами, а то і смутками.

ЇДАЛЬНЯ

В моїй пам'яті залишилися немов ясне проміння ці спогади свят на „Сикстуській", довжелезний стіл у т. зв. „їдальні", з маленькою постаттю улюбленої бабуні на одному кінці, а дідуся на другому. Ця їдальня була свідком не лише релігійних свят, але також інших оказій. Десь із найдавніших закутин пам'яті вертаються тепер картини скромних весільних прийнять у цій же кімнаті, зведених виключно до числа найближчої родини. Перше із них – це вінчання тети Олі із полк. Євгеном Коновальцем в 1922 році, друге – тети Софії із моїм хресним батьком полк. Андрієм Мельником 1929 року і вкінці – тети Оксани із Миколою Дрогомірецьким в 1935 році. Завжди було однаково – скромно і елегантно, хоч без дружок і дружбів, без старостів, лиш із тихим благословенням батьків. Відтак усі переходили вулицю і через подвір'я Сестер Василіянок входили захристією до церкви св. Духа при Духовній Семінарії на вулиці Коперніка і цією самою дорогою назад. Весільний обід у славній нашій їдальні був без промов і без голосної розмови. А знала вона, ця їдальня, також і голосні, гучні прийняття. Там же на св. Стефана засідали до столу шанувальники діда Федака одні за одними, а перед вів найдостойніший іменинний гість – Митрополит Андрей Шептицький. Були там і вечері для „молодих", або як говорили – для „дівчат" Федаківен, які кінчалися танцями в „сальоні", що на таку оказію був спорожнений за вийнятком фортепіяну, на якому приграваў до танців відомий львівський „грайко", пан „Стасьо".

ТЕМНА КІМНАТА

За славною їдальнею сусідувала т. зв. „біла кімната", де жили „дівчата" і де завжди в одному із білих ліжок я лежала, коли була хвора і „тікала з дому", щоб лікуватися під опікою бабуні. А її кімната була за рогом від „білої" і в домашньому жаргоні носила назву „темної", мабуть тому, що не було в ній вікон і завжди треба було світити лямпу. Там у найтемнішому куточку я дитиною влаштувала кімнату для своїх ляльок і, уявіть собі, там вперше зустрілася із „політичним переслідуванням". Це либонь найдавніший темний спомин дитинства, як досвіта, вереснего ранку 1921 року, польська поліція перешукувала цілий дім у зв'язку із замахом, що вчинив вуйко Стефан Федак на маршала Юзефа Пілсудського. На моїх заплаканих очах викинули мої лялі з їхніх ліжечок, розпорюючи їх без жалю в пошуках за „тайними паперами". Я кричала з переляку і злости, але поліціянтів це не зворушувало і вони далі методично перевертали все верх дном. Може саме вже тоді зродилася гордість роду і бажання бути співучасницею „підпільної праці", що дозволила мені кілька років пізніше, без найменшого страху, з повною свідомістю перевозити через границю в зеленому плащику зашиті сотки долярів з Німеччини до Львова, які були призначені американськими українцями на діяльність У ВО, Української Військової Організації.

КАНЦЕЛЯРІЯ

Від наймолодших років назва „канцелярія" була для мене таємничою і небезпечною. До неї вхід був саме напроти дверей до помешкання і у невеличкому передсінку часто сиділи селяни чи і мешканці Львова, що були „клієнтами" дідуся і чекали його приходу та доброї поради. На цей перший поверх, де містилася канцелярія, вели темні круті сходи і, коли ними було іти тихенько, можна було не раз почути цікаві розмови про арешти, процеси чи про дідуся та його добре серце.

Це на тих сходах, як розказувала мені мама вже в пізнішому віці вона заскочила відому в рядах Січових Стрільців дружину Роману Сушка, яка ходила буцімто як воєнна каліка на милицях, а тут бігла свобідно, тримаючи милиці під пахою. Скільки ці сходи і ця канцелярія могла б розповісти сенсаційних історій у причинку до нашої дивної історії...

КІМНАТА „МАДМАСЕЛЬ"

На партері, коли переступалося поріг брами ч. 48, було мале помешкання, а радше кімната, в якій свого часу жила гувернантка, француженка, яка мала за завдання вчити усіх дітей з родини Федаків французької мови. Після її повороту до Франції, ця кімната і залишилася під такою

назвою, і тут розпочиналося життя молодих подруж, поки не найшли вони собі відповідного пристановища. Тут жили коротко Коновальці, аж одної ночі вуйко Євген „зник", а по нім і тета. Тут розпочинали спільне життя і її сестри, та, на диво, тут і я народилася. Відтак вже коротко перед Другою світовою війною там жили мої шкільні товаришки, що були у бабуні „на станції", тобто під її опікою, а таки самостійно. А в тому домі не треба було боятися, бо чорна, важка брама замикалася на великий ключ наніч, а в подвір'ї жив сторож, до якого належало завдання її замикати і відчиняти.

ГОСПОДИНЯ ДОМУ

Моя бабуня маленька ростом, як і я, – спокійна, завжди зрівноважена, вже мене змалечку навчала, що ніколи не „випадає" плакати і показувати своє горе чи своє невдоволення публічно. Вона була тією особою, що сильною, хоч дрібною рукою тримала дім на Сикстуській у взірцевому порядку і, спокійна назовні, приймала всі удари, що їх не щадила їй зла доля. Здавалося, з роками вона похилилася, як і цей дім під числом 48, – але таки, як і він, стояла непохитно. Це вона з піднесеною головою приймала обшуки польської поліції, це вона так само гордо стояла в церкві св. Юра в часі панахиди за улюбленого зятя – Євгена у 1938 році. І вона ішла за труною свого друга життя, який залишив її на сам Свят-Вечір, що звичайно збирав біля неї, в їхньому спільному домі, цілу широку родину. Пригадую, як вона, для якої Різдво і Великдень були кульмінаційними святами в її домі, спокійно повідомила нас, що від смерти дідуся „свят у мене не буде"...

Але довго ми не були позбавлені традиційних свят. Прийшла війна, наші улюблені кімнати зайняли чужі люди „зі сходу", а бабуня подалася вслід за нами на Захід Европи, спокійно стверджуючи, що Сикстуської вже „нема і вона ч. 48 вже не побачить". І не побачила, спочивши назавжди біля вуйка Андрія у Люксембурзі.

* * *

Як воно і не дивно, але з цілої широкої родини Федаків, я одна повернулася, щоб побачити таку близьку мені рідну хату. Дім похилився ще більше додолу, його довкілля світить пусткою, а на стіні „нашого" дому якось різко і неприємно вразила меморіяльна таблиця в пам'ять загинулих на тому місці від бомби двох радянофільських письменників... Але досі не найшлося місце, щоб іменем того, який був віце-бургомістром міста Львова, що йому служив вірою і правдою, Стефана Федака, принаймні назвати якусь скромну вуличку, або хоч встановити в його пам'ять таблицю.

Десь розкинені по місті вулиці Коновальця і Мельника, а, здається, можна б було дати їм спільно місце в тому домі, що був колискою УВО.

Так хотілося б порадити сьогоднішнім „батькам" міста Львова, якомога швидше направити ці недоречності й віддати належне вулиці та домові, мешканці якого закладали підвалини визвольної боротьби за незалежність України.

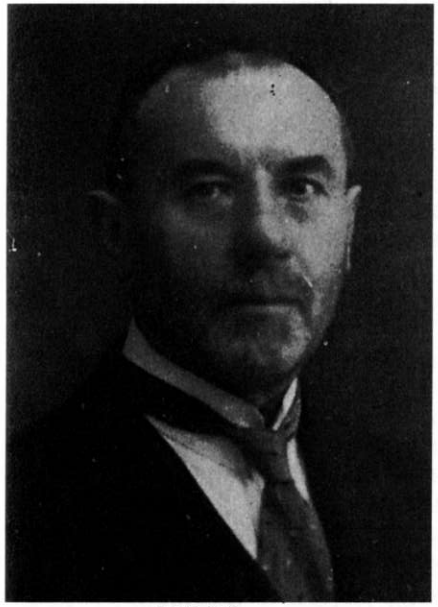

Мій дідо –
д-р Степан Федак

Бабуня –
Марія зі Січинських Федак

НЕВИСЛАНИЙ ЛИСТ

У пам'ять Марії Федак

На столі лежить телеграма, яку ми саме одержали, що від вчора Тебе немає між живими. А я не відповіла на Твого останнього листа, Бабуню! Він все ще в моїй течці з перепискою і я – довжна Тобі відповідь. Чи простиш мені це, Бабуню?

Ні, я таки мушу відписати – цей останній раз цих кілька слів мусять ще дійти до Тебе. Як соромно мені, що тепер так занедбувала Тебе, оправдуючись браком часу.

–... „чи забула Ти вже зовсім свою Бабусю? Ти знаєш, живу тільки листами від Вас усіх. Але тішуся, що Ти занята працею в Пласті. Я все ставилася з великою прихильністю до такої роботи..." – стоїть Твоїм дивним, нечитким письмом під жовтневою датою. Чи мала я право так забути про Тебе?

* * *

Твоя постать, .Бабусю, зв'язана у моїх споминах тісно зі Сикстуською 48. Цей дім, так добре знаний всім львів'янам, пережив стільки, що і його Господиня. І обох Вас похилили додолу переживання і час. Мені здається нераз, що Твоє справжнє життя, Бабусю, закінчилося з хвилиною, коли війна приневолила Тебе кинути цю хату.

Мій перший дитячий спомин з цього дому, що був мені рідним – це холодний осінній ранок по атентаті на Пілсудського. Побоєвище кімнат по нічному трусі, втомлені обличчя домашніх і спокійна, як все, Ти, Бабуню, що терпеливо відповідаєш на питання малої внучки. Двері відчинялися, входили і виходили люди, все говорило шепотом немов у кімнаті хворого. Тоді впали Бабуні слова. такі незрозумілі для дитини: „Я горда, що це саме мій син виконав цей атентат".

Так, Бабусю – Ти була все горда за своїх дітей й за тих двох, Євгена й Андрія, що їх прийняла у своєму серці як рідних синів!

І знову один клаптик спомину. Я стою у своєму "царстві" в кутику бабусиної темної кімнати й приглядаюся, як польський а?ент перекидає ляльчине ліжечко. А Ти підходиш до мене і тихо шепчеш: „Не можна плакати, дитино, він не сміє бачити твого жалю!" Це була ніч, коли шукали за зброєю після невдалого атентату вуйка Стефана.

* * *

Ні, Бабусю – я не плачу й сьогодні, хоч щось так сильно стискає за горло. Мені „не можна" і тепер. Чи не було все засадою у Твоїй сім'ї держати цупко в руках свої нерви? Я ніколи не бачила в Твоїх очах сліз жалю чи розпуки, бож „як можна виявляти свої почування?"...

Бачу Тебе, Бабусю, як сидиш вся в чорному, така дрібонька у великих лавах Храму св. Юра. Співають панахиду по Твоєму улюбленому зятеві. Але на Твому старечому, доброму лиці нічого не ворушиться. Що мусіла Ти переживати – як мати й Українка – в тих днях, коли прийшли перші вістки про ротердамську трагедію – ніхто з нас не знає.

А коли співали „Вічную пам'ять", Ти гордо держала свою сиву голову й тільки уста ворушилися в молитві за того, в кого покладала Ти такі надії...

І чи ж вільно мені сьогодні плакати, що Ти, Бабуню, вкінці відійшла на заслужений відпочинок? Ти маєш їх тепер біля себе і вкінці знаєш загадку їхньої смерти – і Євгена і сина Степана, трагічний кінець якого ми затаїли перед Тобою.

Скільки їх там вийшло вітати Тебе, люблена всіми, хто Тебе знав, Бабуню – і ближчих і дальших – чи ж можна нам тут сумувати?

Рівно п'ятнадцять років тому ми саме провожали Дідуся в цю саму далеку дорогу. Тоді цілий Львів був у глибокій жалобі. У всіх церквах грали дзвони а похоронний похід тягнувся в безконечність вулицями Львова. Тобі, Бабуню, видавалося все це патетичним і зовсім непотрібним.

Завтра Ти спочинеш у чужій, але европейській землі так тихо й скромно, як це Ти собі все бажала. Тільки нечисленні зможуть кинути грудку землі на Твою домовину... А нам, розкиненим по всіх кінцях світу, залишається бути тільки думками з ними.

* * *

Не судилося побачити Тобі Твоєї першої правнучки. Але я заховала листа, що написала Ти мені по її народженні: „Я вірю, що Ти виховаєш її на добру українку – а це найважніше!" Бути доброю українкою – це було найважніше для Тебе. „Чи маємо ми принайменше частину Твого патріотизму? Ціле Твоє життя було в ім'я одного. Без великих слів, без деклямацій, не патетично – Ти сповняла тільки свій обов'язок. Чи була у Львові більше революційна хата, як Твоя? Труси, арешти, все під обсервацією, все хтось переслідуваний, утечі, конспірація. Цілими роками все хтось з найближчих в тюрмі: чоловік, син Степан, зять Андрій, наймолодша дочка Дарія. В безконечність носили з цієї хати харчі для в'язнів, робили пачки, приготовляли білля.

А серцем усього Ти, все на зовні спокійна, опанована, все приготована на найгірше.

Але не лише центром політичних переживань був цей дім і ця родина. Кожний концерт, кожна мистецька вистава, кожний прояв української

вітальности в Галичині не проминав без уваги Бабуні. Так добре запам'ятала я, як Ти деклямувала мені „Кобзаря", як захоплювалася Лепким, як цитувала „Каменярів". І на все знаходився час, на читання і музику, на подорожі по Європі й на ведення взірцевої хати, на громадську роботу й на виховання дітей. Цікаве Ти мала життя Бабуню, аж зацікаве. Чи не забагато було тих переживань на одну людину? Пригадуєш, як просила я Тебе писати спомини? „Це вже ти за мене зробиш" – казала Ти мені. Не написали – не було коли.

А сьогодні ось пишу останнього листа до Тебе... Прости, що цей лист не залишиться тільки між нами. І прости, що тим разом я може сказала забагато цього, що Ти вважала за „непотрібне".

Дозволь мені ще одне сказати, тільки цей один раз сказати голосно – що я горда, що мала таку Бабуню.

Прощай.

Твоя Внучка!
9 грудня 1952 р.

В гостині у Берліні:
від ліва сидить Євген Коновалець, біля нього я,
бабуня М. Федак, справа стоїть мама Олена Федак-Шепарович

ЗАВІЩАННЯ, ЯКОГО ЗАБУТИ НЕ МОЖНА

Дивно це буває в нашій історії і в згадуванні постатей нашого не так давнього минулого. Одних прославляють на всі сторони, пишуть про них спогади і цілі книжки, – а про других, не менше значних, навіть і не згадують, дарма, що коли вмирали, усі їх прощали із запевненням, що пам'ять про них буде завжди жива.

Таке насувається мені, коли довелося переглядати давню українську пресу і читати широкі, незвичайно зворушливі прощання мого Діда – адвоката д-ра Степана Федака, одної із найбільше кольористичних постатей передвоєнного Львова.

Саме проминуло півтора року, коли можна було відзначити 50-річчя його смерти, але ніхто навіть не згадав про це, хоч колись запевняли, що „ніколи не забудемо". Правда, тих, що знали д-ра С. Федака, вже дуже мало лишилося при житті і щораз меншає наша родина, яка так розсипалася по цілому світі. Тож ім'я цієї виїмкової людини вже майже нікому не знайоме і ледве чи згадають про д-ра С. Федака в якихось книжках історії Західньої України, в якій він відіграв таку важливу ролю, коли навіть у вичерпних споминах, що появилися досі, про нього нічого немає... А все ж, коли несподівано закінчилося його життя на самий Свят-Вечір 1937 року, здавалося, цілий Львів був у жалобі, а похоронний похід начисляв кільканадцять священиків, кілька десятків представників організацій, а передусім сотні і сотні людей – мешканців того міста, в якому св. п. С. Федак жив, працював і постійно боровся за краще буття для усіх українців. Особливо прощали його ті, яким він ціле життя допомагав, – це були вдови, сироти і політичні в'язні та їхні родини, бо його адвокатська канцелярія була завжди для них відкрита, а у політичних процесах мій Дідо був не один раз оборонцем, уважаючи це за честь і ніколи не побираючи за те адвокатської винагороди.

Сьогодні, коли ми тут живемо у куди кращих матеріяльних умовах, майже не трапляється, щоб люди не брали винагороди за свою професію, а коли такі діячі вмирають, тоді найбільшою журою громади є те, чи померлий „записав" гроші на таку чи іншу українську ціль.

Під такою точкою зору розглядаються сьогодні завіщання.

А ось у мене на руках заховалося Дідове завіщання, якого ніколи не можу забути і яке часто у моїй довголітній вже громадській праці було для мене дороговказом. Треба знати, що мій Дідо, помимо своєї дуже широкої й повної самопосвяти суспільної праці, зазнавав багато прикростей навіть від тих, яким допомагав, хоч він великодушно забував їм цю невдячність. Проте найближчими його серцю були ті, які терпіли для

ідеї, без огляду на їхні політичні переконання, і в їх сторону скеровував він своє гаряче батьківське серце.

Глибоко релігійний, д-р С. Федак кожного дня ранком був у церкві та служив до Служби Божої. Вечором довго молився у своїй кімнаті і тоді йому не можна було перешкоджати. Тому не дивно, що і свою останню волю – своє завіщання розпочинає від Бога:

„Во ім'я Отця і Сина і Духа Святого, Амінь!

На случай моєї смерти іменую універзальною наслідницею мою жену Марію з Січинських. Половину моєї реальности ч.к. 644 м. Львова при вул. Сикстуській ч. 48 записую моїй дочці Софії Мельник з тим, що майна того вона не затримає для себе, а дасть тим з рідні, котрі будуть у потребі в міру тої потреби.

Постанову щодо мого похорону пишу окремо.

Пращаю Вас, дорогі діти, прошу Вас, щобисьтеся взаїмно любили і собі помагали а також щобисьте любили і шанували Мамусю.

Памятайте, що Ви є Українці і маєте для України жити та працювати, а не зражатися при тім ніколи труднощами ані личними колючками. Я, не зважаючи на прикрости, працював після сил моїх на кождім полі для добра України, і Ви робіть так само.

Пращаю також моїх коханих внуків та на пам'ятку записую Ольці годинник стоячий в мармуровій оправі, Юрикові – золотий годинник з ланцюжком, а Ігореві золоті шпинки.

Благословлю Вас, дорогі діти і внуки, а Тебе, Кохана Марійко, сердечне пращаю і прошу дарувати всі прикрости, яких від мене дізнала.

Отсю посліду мою волю написав я в стані цілковитого здоровля.

Львів, 22 марта 1936.

Др. Стефан- Іван 2 ім. Федак".

Чи було це прочуття, чи лише збіг обставин, що Дідова ця, як її називає, „Послідна воля", була написана рік перед смертю, бо в березні 1936 року. Але він, помимо свого віку (помер на 77-му році життя), був повний життя, енергії, гумору до несподіваного кінця, а останнім його прилюдним виступом була присутність шість днів перед смертю на забаві – зустрічі Нового Року, де протанцював цілу ніч, побиваючи молодших за себе у радості життя.

Незвичайно повне та хосенне було життя цієї виїмкової людини, про що знаю із дитячих спогадів, із розповідей матері і тет (а було їх у Федаків шість дочок та два сини), і коли пишу ці рядки, дослівно із кожним новим рядком насувається нова картина, новий епізод, новий факт із його повного життя. Але в тому короткому нарисі я хотіла лиш подати це Завіщання і його глибокий зміст (не міняючи нічого в правописі), що для нашої родини став дороговказом, якого забути не можна.

РІЗДВО У ЛЬВОВІ

Майже в усіх теперішніх споминах про „давні добрі часи" святкувань Різдва на рідних землях, завжди повторяється цей самий сценарій: тихе, українське село, скрипучий сніг під ногами, колядники зі звіздою, а в хатах сіно на долівці, дідух в куті кімнати і миска з кутею, яку кидається до стелі.Але також туга за рідною землею, за народом, яка все ще однаково сильна у тих, що переселилися у широкий, але чужий їм світ, проявляється у плеканні всіх цих народних звичаїв і традицій, що були зв'язані із Різдвом на українському селі.Тим часом ті, що проживали у містах Західньої України не менше святочно, а, однак, інакше переводили різдвяні свята і чомусь соромляться, а може забувають передати звичаї, які були перед п'ятдесяти роками такі питоменні для міської інтеліґенції, хоча в кожній родині трохи відмінні, із виробленою поколіннями традицією.

Тому саме хотілося мені поділитися з читачами із споминами мого дитинства про Різдво у Львові, при вулиці Сикстуській ч. 48, де проживала широка родина Федаків із її патріярхом д-ром Степаном і його дружиною Марією. До того дому, так добре відомого українцям у Львові, з'їздилися на різдвяні свята усі діти (за виїмком тих, що були саме в тюрмі, чи „за границею" на політичному вигнанні). Свят Вечір у дідуня і бабуні це був незмінний обов'язок і нікому із дітей навіть на думку не приходило святкування „у себе". Тому моє перше Різдво не при Сикстуській 48 – було аж в часі Другої світової війни.

Приготування Свят-Вечора зачиналися щойно день перед 6-им січня, хоча було що варити, бо до вечері мусіло сісти обов'язково 12 осіб, і якщо не було їх із найближчих членів родини, тоді дідуньо запрошував когось із кузенів.

Енергійна кухарка Кася діставала на святочні дні звичайно допомогу „із села" Мшана біля Львова, де мій прадідуньо о. Січинський був до кінця життя парохом. Холодільні у Львові не було і тому важко було завчасу приготовити всі потрави, яких все було дванадцять.

День, або два перед 6-им січня єдина лазничка у великому домі Федаків була для всіх мешканців і гостей „оф ліміт", бо у ванні весело плавало кілька коропів та величезний щупак, які чекали на екзекуцію. Мертвої риби бабуня ніколи не дозволяла купувати, отже треба було завчасу постаратися про живих і десь їх тримати до Святого вечора. Ці риби були для мене завжди об'єктом зацікавлення і страху, що не „дай Боже" якась вискочить на кам'яну підлогу лазнички, бо таке часом траплялося. Убивцем риб була завжди Кася. У великій кухні кипіло від ранку у день

Свят-Вечора, а що того дня усі від найстар ших до наймолодших мусіли строго постити, то все було спрямоване на підготовку вечері.

Довгий стіл у т. зв. їдальні накривали і прибирали наймолодші дочки Федаків, мої тети, що дозволяли мені приглядатися, а відтак і допомагати. Наверх виходив святковий „сервіс" прикрашений золотом, важке, бароккове срібло – придане бабуні і білі великі скатерті. Ніякого сіна ніде не було, а „символічно" під різдвяний колач клали декілька стеблин соломи. Ніколи не бачила я також славного „дідуха". Про кидання куті до стелі, з якої звисав важкий кристалевий свічник навіть не було згадки.

Від ранку того дня двері до сусідньої з їдальнею кімнати т. зв. сальону були закриті – там „ангелики" мали принести ялинку і дітям був вступ заборонений.

Свят-Вечір розпочинався точно з появою першої зірки на небі, а як її не було тоді між 4:30, а 5:00 годиною. Але ціла родина мусіла вже бути на місці скоріше, щоб дідусь не хвилювався. Він вітав нас усіх при вході, у традиційному чорному убранні із великою краваткою, що тримала твердий комірець сорочки. Розуміється, усі зяті були також убрані на темно, дочки дуже святково. Кожного року дідо вибирав іншого зятя, щоб ніс із ним алькоголь з пивниці і це був своєрідний обряд. Дідо ішов з великим ліхтарем і кошиком, а зять приносив пляшки оброслі мохом, старістю та пилом. На дідовому темному убранні завжди залишалися із тих відвідин у пивниці білі краплини воску, але дідо на це не зважав, а осторожно відкривав одну по одній пляшки і давав зятям пробувати напитки в келішках величини наперстка, щоб посмакували, та дуже був лихий, як вони не вміли того оцінити належно і пили „душком". А дідова пивниця була славна на весь Львів, з напитками, що мали 50, а то і більше років, зокрема старий угорський „мед", що мав колір золота, а від його запаху можна було оп'яніти. Після того „обряду" бабуня приносила просфору і вони обоє ділилися з усіми, зачинаючи від наймолодших, – внучки і внука. Кожний з родини знав завчасу своє місце при столі і всі, стоячи, чекали при своїх кріслах. Дідуньо розпочинав „Отче наш", а ми всі вголос за ним. Вечеря проходила в повазі і тривала довго. Десь звичайно у другій її частині поміж варениками і голубцями дзвонив дзвінок при входових дверях і ми, наймолодші, питалися, чи це може вже ангелик дав знати, що приніс ялинку. Але у передсінку лунала коляда. Традиційним звичаєм група молодих львівських студенток приходила, щоб заколядувати дідусеві, а рівночасно взяти святу вечерю для наших політичних в'язнів. Дідо був головою товариства опіки над політичними в'язнями, а також їх оборонець і він саме здобув у польських чинників дозвіл передавати українським в'язням 6-го січня святу вечер'ю. Як сьогодні бачу ці білі менажки, які клали одну на одну по чотири-п'ять на залізний стояк, наповнений всіми 12 стравами. Дівчата дякували і відходили в темну ніч тихими святковими вулицями Львова до в'язниці, щоб там передати їжу. Ця „коляда" в'язням була невідлучною частиною нашого Свят-Вечора.

Щойно після куті дзвінок при входових дверях дзвонив вдруге. Тоді одна із молодших тет ішла до дверей і, ствердивши, що нікого немає, просила бабуню „заглянути" до сальону. Бабуня відкривала білі високі двері, а там у повній красі миготіла десятками свічечок величава ялинка. Всі з подивом і шумом підходили до неї, тета Оксана сідала до фортепіяну і ціла родина співала „Бог предвічний", а далі інші коляди. Ніхто не спішився розвивати дарунки, їх бо було обмаль. Дітей обдаровував, звичайно св. Миколай, а „під ялинку" діставали вони лише дрібнички. Старші взагалі не обмінювалися подарунками.

Зате колядували гарно і довго, а відтак сідали біля ялинки за кавою і солодким. Часами вже того вечора приходили перші колядники, звичайно саме студенти, яким дідусь допомагав у їхніх політичних „пригодах". Але колядники відвідували дім при вул. Сикстуській усі три дні свят. Усі прегарно колядували, без звізди і без снігу, але також часто без збіркової листи, а так просто, щоб дідусеві і бабусі поколядувати і подякувати за їхню працю в громаді, а їх частували тістечками і чаєм.

В нашій родині не було звичаю іти до церкви на Всеночне. Але дідусь, що цілий рік служив кожного дня до Служби Божої, в часі Різдва ще довше ніж будь-коли перебував у церкві св. Юра. Ми ішли звичайно на „дванадцятку", щоб послухати колядок, і побачити людей, яких була тьма-тьменна. Вже на Різдво у кухні бабуненого господарства знову кипіла праця. Третього ж дня припадало свято св. Стефана – ім'янини діда, а з тим сподіваний приплив віншувальників, що відвідували цілий день дім Федаків. Приходили різні: молоді і старі, багаті і бідні, достойні і менше достойні. Не бракувало часом між ними навіть львівських „батярів", які сиділи на „Бригідках" з членами родини дідуся, або знали його, як приходив до тюрми до тих, що їх боронив у політичних процесах. Усіх гостей вітали однаково тепло, сердечно і гідно, а дідусь мав для кожного усміх та веселе слово.

Для мене цей день був завершенням Різдва, виїмковим святом. Особливо, коли поміж достойними гостями був довгі роки Митрополит Андрей Шептицький, який дружив з дідусем із часів спільного перебування на Сибірі у Першій світовій війні. Митрополита несли в кріслі на перший (европейський) поверх дому кількох питомців, напереміну. Відтак він сидів на передовому місці в їдальні, а я мусіла підійти, щоб поцілувати руку та сказати різдвяні привітання. Він добряче усміхався, а далі вів розмову з дідом, випитуючи про дочок, синів і зятів. Усіх їх знав поіменно і знав про їхні не завжди легкі долі, зв'язані із підпільною діяльністю.

Після такого величавого завершення, Сикстуська 48 поверталася до буденщини. Але не зовсім, бо в сальоні пишалася ялинка аж до Водохрища, а воно було у Львові неабияким святом, на яке збиралися на Ринку при славних студнях усі українці, хоча, звичайно, в цей час тиснув

мороз і лежав сніг. Але тоді Львів показував різко своє українське обличчя як і показував у часі Різдва. У ці січневі дні Львів був твердинею українських традицій, а їх нерозривною частиною – цей дім при вулиці Сикстуській.

Похорони діда С. Федака у Львові,
6 січня 1937 р.

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ У МОЇХ СПОГАДАХ

Звичайно, згадується дитинство як цей найкращий, найбільш безжурний період життя, де все було ясне, просте і сповнене радістю. А може це так лише воно виглядає у відстані років?

Моє дитинство у родині Федаків не було ані безжурне, ані просте, а проте, як згадую його – не заміняла б нізащо у світі, на інше і „звичайне". Воно було пов'язане постійно з якоюсь небезпекою, трусами, арештами, утечами закордони Польщі і політичними процесами, в яких підсудними були також члени нашої родини, а оборонцем мій дідо д-р Степан Федак. Чи ж дивуватися, отже, що і мій найдавніший спомин дитинства зв'язаний саме із такими подіями?

* * *

Це був дощовий, темний, осінній дуже вчасний ранок, коли я, тремтівши від холоду і переляку, стояла, тримаючи бабуню за руку і приглядалася, як польська поліція систематично перекидала кімнату за кімнатою великої хати на вулиці Сикстуській ч. 48 у Львові, шукаючи за слідами утечі Євгена Коновальця і його дружини, а моєї тети Олі. Мені ніхто не казав, коли вони виїхали, либонь, щоб дитина з жалю за улюбленими вуйками не виговорилася. Але коли поліцисти дібралися до кімнати бабуні, де за великою шафою ховалося моє ляльчине царство і, перекинувши все, взялися розпорювати мою улюблену лялю – я не витримала і з плачем та криком кинулася на поліциста. Бабуні рука відтягнула мене, а її тихі слова: „Не плач, ти знаєш, що у нашій родині не плачуть перед чужими" ще в тому ранньому моєму дитинстві не змогли переконати, хоч відтак залишилися заповітом на ціле життя.

Трус закінчився безуспішно, домашні почали привертати хату до порядку, а я з „пораненою" лялею на руках усе ще схлипувала радше з досади, як жалю, але мене потішали що вуйко Євген уже безпечний, а в хаті ніяких „паперів" не знайшли.

* * *

Другий незабутній спомин про вуйка Євгена зв'язаний саме із незрозумілими дитині „важними паперами". Літом 1923 року я перебувала з бабунею у Берліні, відвідуючи батьків і вуйків. Як чітко пригадую собі довгі проходи з вуйком „Ґе" над озером Ванзее, хату, в якій звичайно, були якісь незнайомі мені люди, відвідини у Богдана Лепкого, де серед

широкого товариства я була однісінькою дитиною. Перед самим поворотом до Львова довгі розмови і наради у вуйків не вгавали. Тоді мене закликали бабуня і вуйко та пояснили, що я мушу перевезти через польський кордон важливі папери, тому, що мене, як малу дитину, не будуть перешукувати. Мені краялося серце, коли в цій же цілі розпороли пелеринку мого нового, саме купленого в Берліні, зеленого плащика, але не мала відваги протестувати. Цілу дорогу в потязі мені здавалося, що кожний подорожний знає про заховані „папери" і я не могла діждатися кордону. Коли ми вже до нього зближалися, бабуня шепнула мені, щоб я поклалася таки у плащику, а на кордоні вияснила поліції, що я хвора. Моє серце билося так голосно, що мені здавалося, що кожен чує його швидкі удари. Але поліцисти переглянувши точно валізки, повели бабуню на станицю для особистої перевірки, а мене залишили лежати зі співчутливим поглядом на „бідну, хвору дитину". Все закінчилося щасливо і я без клопоту перевезла доручення та гроші вуйка Євгена до Львова.

* * *

Минуло кілька років і хоча мені вже не довелося бачити улюбленого вуйка, я знала з оповідань бабуні і мами про нього, про небезпечне і незрозуміле ще для мене життя „за кордоном" і про народини сина Юрка – мого першого тіточного брата. Літом 1930 року, коли я, як звичайно, перебувала у родинному домі Федаків у Ворохті, прийшла радісна несподіванка. До нас приїхав малий Юрко „полковниченко", як називав його дідусь. Під фальшивим прізвищем і опікою посла Мілени Рудницької дістався він щасливо з Женеви до Ворохти, щоб перебути якийсь час з незнаною йому досі родиною. Передав він мені маленьку карточку, писану дрібним рівним письмом: „Ольчику, вважай на Юрка – Ґ". Горда з цієї відповідальности я весь час пильно „вважала" на Юрка. Це був останній безпосередній зв'язок з вуйком Євгеном.

* * *

Був ясний, соняшний травневий ранок, коли на моїй студентській квартирі у Варшаві задзвонив телефон і завжди люта господиня крикнула через двері, що це – до мене. У тих часах телефон був рідкістю і вживали його у справді важливих моментах. Я йшла дуже схвильована, а серце моє билось, мов шалене... Голос мами, як завжди був діловий, але вістка – потрясаюча. Вона повідомила мене, що перед трьома днями загинів у Роттердамі розірваний совєтською бомбою вуйко Євген. Щойно тепер, переконалися, що це він, коли тета Оля розпізнала пошматоване тіло.

Я довго стояла, немов застигла на місці, думаючи про бабуню, що так любила саме цього зятя, про 14-літнього Юрка і тету Олю, що мусили

переживати ці жахливі дні. Мені хотілося бути з ними, могти поділитися болем і самій почути тепле слово. Дзвінок до дверей застав мене все ще неповорушну у коридорі і я нехотя їх відкрила. Там стояли мої три друзі: Олег, Любко і Борис, – мої вірні „три мушкетери" із студентського життя, хоча ми не раз спорили на ідеологічні теми, бож я була членом тайного Пласту – а вони – ОУН. Роки пізніше кожний із них опинився у іншому таборі ОУН, а я далі залишилася вірна Пластові. Але в ті травневі дні вони станули біля мене як мур, без слів, без фальшивих висловів співчуття. Для них це був такий удар, як для мене – вони втратили провідника, а я близького мені члена родини.

* * *

Близькість вуйка Євгена я ще раз відчула, коли довелося ліквідувати хату тети Олі у Римі. У кімнаті померлого раніше сина Юрка, куди тета не дозволяла нікому заходити, я довгими годинами переглядала сотні залишених листів Євгена Коновальця до дружини і сина. В тих сумних днях він, немов живий, стояв перед моїми, очима; не як вождь ОУН, не як військовик, не як державний муж, а як чоловік і батько, сповнений найбільшої любови, що поруч своїх десятків важких і небезпечних обов'язків находив завжди час для тих двох, які були йому найдорожчими.

Не раз після трагедії у Роттердамі довелося мені слухати дискусії і спори, чи людина така як Євген Коновалець мала право закладати свою родину і пробувати, не зважаючи на все, жити також у вузькому, щирому, сповненому любови колі осіб, які не зраджували, не критикували, не поборювали, не спорили. А мені здається, що може саме це родинне тепло допомогло Коновальцеві у його короткому житті, яке так безпощадно зірвалося, стати таким, яким він перейшов до історії.

Євген Коновалець

ЖОРСТОКА ДОЛЯ НІЖНОЇ ЖІНКИ

Коли рівно перед десяти роками урвалася вкінці тоненька нитка, на якій трималося життя тети Олі, що її загал знав лише як дружину полковника Євгена Коновальця, написав мені сеньйор родини, вже також покійний д-р Кость Панківський: „Нікого з родини доля так не била, як Олю".

Справді, так якось доля захотіла, що саме ця найніжніша із восьмеро дітей д-ра Стефана і Марії Федаків, яку від молодої дівчини „носили на руках" з приводу її затяжної недуги легенів – мусіла дорослою станути віч-на-віч із виїмково жорстокими переживаннями. Невідомо чи ця постійна опіка батьків і всіх довкола неї, чи її непересічна краса і тендітність були причиною, що тета Оля мала вдачу притаманну одиначці, хоча виростала у великій родині. Маючи великі музичні здібності вона студіювала і закінчила музичну консерваторію у Відні з відзначенням і її пророкували славу скрипачки, але ці сподівання і концертову кар'єру перекреслила т. зв. „трема", яку вона ніяк не могла побороти. Вона грала лише при замкнених дверях у найдалі віддаленій кімнаті, щоб ніхто не чув, а кінцевий іспит перед комісією відхворіла довгою недугою. Здоров'я і музика, а при тому вийнятково вражлива вдача – ось і причини, чому всі завжди тету Олю пестили і особливо на неї уважали.

Чи могли вже тоді її найближчі передбачувати, що ця увага, це тепло, яке її давали промине безповоротно у дальших довгих роках її самітного життя?

Не меншою особливою ніжністю і постійною опікою оточив її вуйко Євген, чи як ми його звали у родині „вуйко Ґенко" у всіх повних неспокою, змін і кочовничого життя роках їхнього подружжя. Цей військовик, провідник УВО, підпільник і революціонер, побуваючи „вдома", байдуже чи цей дім був в Берліні, Женеві чи Римі, виконував усі домашні праці, варив, полагоджував закупи, опікувався сином, щоб лиш заощадити силу і час тендітній дружині і дати її можливість піти на концерт, на оперу чи просто довше полежати. Музика була для тети Олі єдиною розвагою і втечею від усіх важких проблем життя, які почалися із хвилиною безповоротного виїзду зі Львова у 1922 році. Ця розпещена молода дівчина пішла добровільно на важку дорогу жінки революціонера, залишаючи за собою теплий, родинний дім і цілу атмосферу Сикстуської 48, де жила від народження. Чи не диво, що вуйко Євген, сам вийнятково добра і тепла людина, старався усіми силами все це втрачене заступити?

Пригадую, як після трагічного 23-го травня 1938 року говорили в родині, що „такі люди, як Коновалець не повинні були ніколи одружуватися". Але тоді вже було запізно на таке може і слушне ствердження. Тета Оля, ця крихка жінка, яка завжди всього боялася мусіла сама остоятися трагедії Роттердаму і зробила це із несподіваною для родини силою духа. Можливо, що у цьому допомогла присутність малого сина і свідомість, що треба їй самій його виховати. Але цей, тоді 14-літній, хлопчина став немов через ніч дорослим, глибоко переживши смерть батька і перебрав місце батька в опіці над матір'ю.

Важко уявити собі більше тонке і близьке відношення, що було між мамою, а сином, які були залишені долею у чужому неприв'ітливому морі у важких воєнних роках. Юрко не лиш опікувався мамою з безмежною любов'ю, але старався її, як колись батько і родина, хоронити від усіх небезпек і потрясень життя. Навіть у своїх останніх, сповнених жахливими болями місяцях перед смертю, він скривав перед нею свою частинну сліпоту та безнадійний стан недуги – рідкісного рака, якого був вповні свідомий. Смерть Юрка у 1958 році, ще навіть не 35-літнього мужчини, була другою величезною трагедією, яка зустріла тету Олю.

Не знаю чи цей факт, що я була з родини найближча віком Юркові, чи те, що мене назвали з уваги на тету Олю цим самим іменем були причиною, що хоча ми вперше побачилися щойно у шістдесятих роках, між нами нав'язалося незвичайно сердечне відношення.

Я була щорічним гостем у її мешканні при 74 Люнґотевере Флямініо, перебираючи в часі свого перебування ціле господарство, не зважаючи на незнання італійської мови. Зате тета Оля показувала мені найкращі місця Риму, а завдяки її безкорисній праці у бібліотеці Патріярха Йосифа Сліпого мені пощастило побувати у нього, а він знаючи добре цілу родину Федаків приймав мене як когось близького.

Тут в Америці я гостила тету Олю тільки один раз, коли вона з тетою Софією Мельник приїхала в 1967 році на запрошення Першого СКВУ, на якому вони обидві „достойні вдови" були почесними гостями. Я мусіла виконувати ролю адьютанта і шофера.

Холодний, осінній вітер Ню Йорку ніяк не був сприятливий для тети Олі, яка ціле життя боялася протягів і холоду, а з цим найменшої простуди, а до того була розніжнена довгими роками перебування у лагідному підсонні Риму. Але вона старалася не показувати по собі нічого і з гідністю зносила всі невигоди, довгі години промов, розмови з її незнаними людьми і втомлюючі бенкети. У неї завжди було на устах італійське слово „pazienza" – терпеливість. При цих відвідинах я вперше завважила, що на обличчі тети Олі ніколи не було усміху. Чи це могло бути причиною, що усі близькі, а особливо вуйко Євген називали її „Мручком" – чи цей брак усміху прийшов щойно після усіх переживань? Але тета Оля також, здається, не вміла плакати.

При одних моїх відвідинах у Римі, що припали саме на 15-ту річницю смерти Юрка тета Оля вперше почала розповідати про нього, немов

близькій приятельці, а не сестрінці. Вона знала про його невилічиму недугу і мовчала перед ним, як він перед нею. В часі цієї сумної розповіді, що плила повінню довго стримуваних слів, тета Оля відкрила ключем двері кімнати, в якій помер Юрко. Застелене ліжко, засохлі квіти на нічному столику, припалі пилом полички із сотнею дрібних пам'яток: знімок, листів, карточок, які вони писали до себе. Кожного ранку, – розповідала вона, – Юрко перед виходом до бюра залишав біля дверей її кімнати піднос із приготованим сніданком і карточку з кількома теплими словами, вона, що терпіла на безсонність пізнім вечером писала Юркові надобраніч кілька слів і залишала біля дверей його кімнати.

Тета Оля відкрила шафу і витягла пачку із японськими написами, а з неї сувій білого шовку.

– Маєш – це для тебе пам'ятка від нас. Коли ми вернулися з похоронів у Роттердамі відвідав нас японський амбасадор і з висловами співчуття передав їхнім звичаєм білий шовк – знак жалоби у них, – голос тети задрижав, але ніодна сльоза не показалася у її очах. Ми довго стояли мовчки у цій кімнаті злучені почуттям трагедії, що тут відогралася.

Після того дня я зрозуміла, чому тета Оля вибрала самітнє життя у Римі та ніяк не хотіла переїхати до нас. У цьому мешканні, де у вітальні усміхався привітливо зі знімки вуйко Євген і де стояла ненарушена рукою часу кімната Юрка – містилося ціле її трагічне життя, самітньої, сумної людини, яку лише час від часу пригадував собі світ як ..достойну дружину полковника Коновальця".

Вдруге і востаннє я перебувала в цій кімнаті в дощеві, сумні вечори жовтня 1987 року. Безперервний дощ і холод змінили обличчя того теплого міста, яке немов убралося ціле у жалобу із-за несподіваної смерти Папи Івана Павла І-го і його похоронів. Але мені здавалося, що смерть не ходила лише по закутках Ватикану, а присіла на добре мені знаних ступенях дому при Люнготевере Флямініо, де так бракувало тети Олі.

Вона лежала у лікарні, після того, як впавши на ховзькій камінній долівці темного коридору її помешкання пролежала так три доби, неспроможна досягнути телефону чи докликатися сусідів. Хоча, як ми були приготовані на зустріч із нею, важко було прийняти дійсність. На тлі білої подушки зарисовувався вигострений трагічним випадком профіль, немов викутий із каменя портрет із римської давнини. На ньому можна було відчитати вже холодну руку близької смерти, яка, як ми знали, мусіла невідклично прийти після усіх ускладнень випадку.

А втім, тета Оля помітно не мала вже охоти боротися за життя.

– Я прочувала, що таке станеться – сказала мені, коли я сиділа біля ліжка сильно стискаючи її руку. – У нашій родині що двадцять років одне відходить... Я переконувала її, що не треба так думати, але всі ми знали, що надходить це – невідкличне.

У тому почутті ми взялися до ліквідування мешкання, у якому призбиралося десятками років стільки пам'яток, листів, дрібничок щоденного життя. Але тут у кімнаті Юрка, неторкненій ніякою рукою від двадцяти років, переглядаючи десятки листів, переписки поміж тетою Олею та сином і мужом, так дуже особистої – мені довелося вперше пізнати інтимне життя осіб, які ніколи не показували перед іншими своїх справжніх почуттів. Може це було і причиною, що ми після родинної наради знищили цілу цю переписку, а я заховала на пам'ятку для себе лише два листи, що розпочинаються рівним, так добре мені знаним почерком вуйка Євгена: „ Дорогий Мручку"... і одну карточку діда Федака до внука, заадресовану „Юрко Полковниченко".

Прочуття тети Олі, які сказала при останніх моїх відвідинах у лікарні, були правдиві. Трагічний випадок, що був початком її кінця, припав на осінь 1978 року. Тільки муки, які вже не були життям, продовжувалися аж до 6-го червня 1979 року.

Тета Оля Коновалець зі сином Юрком

ПРИЯТЕЛЬ РОДИНИ

Пам'яті ред. Л. Мишуги

У ті неспокійні, повні непевности про майбутнє перші роки після закінчення Другої світової війни, коли усім нам треба було рішати про переїзд у заморські країни, для нашої родини не було сумніву, куди спрямуємо наші вітрила. Ми рішили їхати до Північної Америки, а конкретно – до Ню Йорку чи його околиці, який нам був чимось ближчим від всього іншого незнаного, бо там жив вже від довгих років близький приятель родини Федаків д-р Лука Мишуга або, як ми всі в родині його називали – Луць.

Для мене від молодих років цей Луць, про якого чула стільки розповідей, був образом лицаря на білому коні зі всіми лицарськими прикметами – шляхетністю, джентлменством, елеґантією і необмеженим багатством.

Таким видався він мені і під час нашої першої зустрічі над Балтійським морем у вільному місті Данціґ (тепер Ґданськ), куди він приїхав улітку 1938 року і, не маючи дозволу на в'їзд до Польщі, там назначив зустріч з моєю мамою Оленою, щоб передати їй зібрані в США гроші, призначені на дію Організації Українських Націоналістів, як теж довідатися про найновіші події у Львові. На ту конспіративну і політичну зустріч, що відбувалася у прегарному купелевому містечку Цоппот, що разом із сусіднім Данціґом належало до вільного міста, я поїхала завдяки своїй молодості і наївності. Рішено, що саме тому мені буде найлегше перевезти через польську границю доляри, призначені на організацію (ОУН), не збуджуючи підозріння польської поліції.

Для мене ціла ця конспіративна зустріч була одним великим прегарним переживанням. Найкращим із них була, однак, зустріч із доктором Луцем, який знав кожний деталь подій у родині моєї матері, мою улюблену бабуню називав „мамусею", а мою маму і мене, яку вперше в житті бачив, оточив такою особливою опікою, яку зустрічається тільки в найближчих людей.

Впродовж кожного дня, коли д-р Луць провадив з моєю матір'ю поважні розмови або скликав до нашого готелю, де ми жили, представників українського студентства Високої Технічної Школи в Данціґу, з яких більшість була членами ОУН, я в товаристві визначених для того дром Лукою Мишугою студентів їздила на прогулянки, купалася в морі, оглядала місто і ходила до театрів. Але звичайно увечері я мала дозвіл разом із доктором відвідувати велике касино гри і приглядатися грачам,

між якими завжди був мій „лицар". Мені, скромній дівчині, здавалося, що я, немов у якомусь романтичному фільмі, опинилася несподівано у товаристві американського мільйонера, що мав европейські манери і говорив по-українському. Дні минали, немов гарний сон, і немає дива, що я верталася до звичайного життя у Львові, повна захвату і мрій, забуваючи, що моя „місія" була куди важливіша, як ті безжурні дні в товаристві д-ра Мишуги та його молодих асистентів.

* * *

Але спомин цих гарних днів скоро після того оповився мрякою важких подій Другої світової війни, облоги Львова і зайняття його большевицькими військами. А все ж саме у тих днях небезпеки, непевности: що буде завтра, коли ми сиділи вдвійку з мамою в пивниці та прислухалися до перших звуків війни, – мама, немов наперекір дійсності, розказувала мені про найбільш безжурні дні її молодости в навечір'я Першої світової війни. У тих споминах постійно повторювалося ім'я Луки Мишуги, її нерозлучного приятеля, учасника всіх молодечих витівок, романтичних ескапад, забав і розваг.

Вони познайомилися під час гостини славнозвісного Олександра Мишуги у Львові, який був товаришем діда Стефана Федака ще із дяківської школи. Молодий студент права Луць вже тоді був під опікою стрийка і відразу пристав до родини Федаків, немов рідний, ставши невідступним приятелем і „адоратором" двох найстарших доньок, що саме дівували – Олени і Ольги. (Олена згодом вийшла заміж за Лева Шепаровича, а Ольга – за Євгена Коновальця. Третя із сестер Софія стала дружиною Андрія Мельника).

Особливо в'язав його великий сантимент з моєю бабунею либонь тому, що Лука Мишуга сам втратив свою матір дуже рано, а крім материнсько-синівського відношення їх обох єднали глибокий патріотизм і захоплення Шевченком.

Слухаючи під обстріл гармат і скорострілів розповідей мами, вони видавалися мені немов не з цього світу. Скільки гумору, безжурности було у тих балях, зустрічах, прогулянках цієї молодої української „сметанки" Львова, немов би життя справді було однією великою забавою.

Луць Мишуга із своїми необмеженими фондами, що їх одержував від стрийка, був душею цього товариства. Це він запросив маму поїхати з ним повозкою однієї пам'ятної неділі на Високий Замок (що в тих невинних часах рівнялося скандалові), це він підкуплював служниць, щоб дізнатися, якої барви сукні готують на забаву його приятельки і замовити відповідні до того квіти, це він станув одного разу перед мамою з китицею синіх рож, що викликало справжню сенсацію.

Але все це безжурне життя перервала Перша світова війна, а тепер початок Другої пригадав той „танець на вулкані" – як його називала мама...

* * *

Після Другої світової війни у перші важкі роки в Німеччині д-р Луць шукав нашу родину і уповноважив ред. С. Шумейка, який вже в 1946 році приїхав до Європи, знайти нас. Через нього передав Луці Мишузі листа вуйко Андрій Мельник, у якому поінформував про всіх із „гнізда на Сикстуській" (Сикстуська ч. 48 у Львові – це був широковідомий дім Федаків), що в міжчасі віднайшлися, хоч були розкинені по цілій Європі).

Тому, як тільки ми приїхали до Ню Йорку, ми обидві з мамою вибралися до „Свободи", щоб відвідати д-ра Мишугу.

Невелика і не достатньо освітлена кімната на Ґренд Стріт у Джерзі Сіті, по береги виповнена паперами, газетами, і дуже змінена постать головного редактора за бюрком – були для мене ще одним психічним шоком із тих, що зустрічали нас на кожному кроці після приїзду до нової країни...

Де подівся мій незрівнянний „лицар" з Данцігу?

І хоч д-р Л. Мишуга привітав нас теплою, дуже характеристичною для нього усмішкою, вона як і ціла його постать були втомлені і якісь непричасні до нашої зустрічі. Щоправда він розпитував нас, як ми влаштувалися, питав про бабуню, яку, як колись, називав „мамусею", за тету Олю Коновалець та інших членів родини Федаків, що в міжчасі розпорошилися по світі. Але при нашій розмові постійно дзвонив телефон, приходили співробітники зі запитами, і ми бачили, що він не має для нас часу ані спокою для себе, і що він думками не з нами, а на сторінках своєї улюбленої „Свободи".

Однак як взірцевий джентльмен не забув нас запросити в близькому часі на вечерю і на відвідини Радіо-Сіті в Ню Йорку, на що ми, цікаві на Ню Йорк, радо погодилися.

Прийшов, як колись у Львові за „давніх добрих часів", з китицями квітів, цим разом і для мами і для доньки, але з квітами не забув нам дати найновіше число „Свободи". Про неї саме, про щоденник, про УН-Союз і громадські справи розповідав широко в часі вечері та з таким захопленням, що не було ніякого сумніву, що вони були його життям, що „Свобода" заступила йому родину, приятелів і всеціло заповнила життя, його зацікавлення, не лишаючи місця на давні сантименти і зв'язки. Довгі роки редакційної праці полонили д-ра Луця всеціло.

Після тих перших наших зустрічів на новій землі, ми ще декілька разів гостили д-ра Л. Мишугу у своєму домі в Бабилоні, ще раз зустрічали разом Новий 1952 рік у домі Р. і К. Олесницьких, але далі зв'язок між нами ставав щораз рідший. Ми, що формували своє життя в новій для нас країні, і він, повністю відданий „Свободі" і громадським справам, не мали вже багато спільних тем і зацікавлень.

Про недугу д-ра Луця мама, як і я, довідалися, коли вже було дуже погано. Однак вістка про смерть вірного приятеля молодости була для моєї матері дуже і дуже болючою, хоч того вона не показувала і про те не говорила. З признанням однак привітала його останню волю, в якій д-р Мишуга бажав повідомити про його смерть у „Свободі" щойно після похоронів, не відкривати ні для кого труни, а тіло убрати у „фрак"; як тоді сказала вона: „Так, як Луць умів жити, так умів і вмерти".

Проте, якою глибокою була сила цієї приязні з св. п. Лукою Мишугою відчула я вповні щойно, коли в день смерти моєї мами відкрила її доручення для мене, написані вже декілька років раніше. Вони були слово в слово відбиткою тих, що їх залишив д-р Мишуга. „Убери мене в чорну сукню і білі скіряні рукавички, не дозволь відкривати для нікого труни, до „Свободи" дай повідомлення про мою смерть щойно після похорону, на якому крім тебе хай нікого не буде!"...

Коли я стояла самітно біля її свіжої могилки, думала я про те, що може цей лицар моєї молодечої уяви вже виїхав по маму там, на тому кращому світі, так як колись у Львові, повозкою у елеґантному „фраку". І так хотілося знати, чи в руках у нього була китиця синіх рож, чи примірник „Свободи"?

З д-ром Л. Мишугою в Цоппот

МІЙ ХРЕСНИЙ БАТЬКО

Звичайно, хресних батьків не можна собі вибирати. Вони – або члени широкої родини, або найближчі друзі, або вибрані з якихось виїмкових причин на цей почесний обов'язок люди. Одні із них виповнюють цей обов'язок дуже ретельно, інші забувають скоро про своїх похресників, а з тим ті останні також про своїх хресних батьків.

Мені пощастило мати в житті хресного батька, що був відомий зі свого виїмкового почуття обов'язку у кожному ділі, яке виконував, а вже у цей – родинний вклад усе своє серце та багато тепла, може тому, що доля не дала йому щастя бути батьком.

Мій перший дитячий спомин про хресного батька особливо незвичайний. Бо я не пам'ятаю ані іграшок, ані солодощів, які з правила одержується від хресних батьків у перших роках життя з нагоди святкувань уродин чи „під ялинку", а тільки клаптики зшиткового паперу, на яких дрібоньким, як цяточки, але рівним та чітким письмом були писані короткі побажання для мене. Їх читала повними сліз очами його дружина, тета Софія, коли верталася з порожніми менажками із злощасних у Львові „Бригідок". Отож для мене в ранньому дитинстві із поняттям „хресний батько" були пов'язані дві дивні назви „менажки" і „Бригідки".

Я добре знала, що це таке в'язниця, яка забрала улюбленого „вуйка", Відтак прийшли кращі спомини – довгі прогулянки в околицях Ворохти, де ціла родина Федаків перебувала щороку на літніх вакаціях, коли серед запашних шпилькових лісів і м'яких полонин провадив мене високий, стрункий „хресний", з терпеливістю пояснюючи кожне дерево і кожну рослинку. Він – великий любитель природи, а по званні лісовий інженер, довгими годинами мандрував карпатськими стежками, рівним, виміреним кроком військовика – тільки обличчя із теплою усмішкою ніяк не ішло в парі з військовою ходою. Від нього навчилася я відрізняти карпатські роди шпилькових дерев, захоплюватися запахом живиці у теплих промінням сонця і осторожно ступати полонинами, щоб не потоптати дрібні „медові квіти" та темночервону лікувальну арніку.

У віці дозрівання, коли зацікавлення звертається від родини на друзів та безжурне життя, немає часу на довгі прогулянки з хресним батьком та на ці розмови, з яких можна було стільки навчитися. Але він ніколи не забував про свою невдячну похресницю, огортаючи її завжди теплою увагою. Із тих часів врятувався один і єдиний подарунок від нього – альбом родинних знімок із цим його виїмковим письмом зробленим написом: „Дорогому Ольчикові у двадцяті уродини".

Скоро після того наш близький зв'язок обірвався, майже рівночасно із сумом, що завітав не лише до нашої родини, але до цілої української спільноти. Хресний батько разом із своєю дружиною, з тетою Софією, залишив назавжди спокійне упорядковане життя у Львові, щоб заступити порожнє місце провідника ОУН.

Ще десь із закутка пам'яті ввижається коротка зустріч у Берліні під звуки протибомбових гудків та метушні, а далі мовчанка довгих місяців перебування у концентраційному таборі.

Але коротко після закінчення війни вже почали приходити правильно листи сповнені тепла і любови та журби за долю і здоров'я похресниці, немов би це було для нього важливіше як власні переживання і ті великі журби, що впали на його плече. Востаннє ми зустрілися, коли Андрій Мельник, мій хресний батько, перебував у нашому домі в часі своїх відвідин США і Канади в 1957 році та радів із зустрічі після довгих років, а зокрема із зустрічі дітей своєї похресниці. Довгими годинами пересиджував у нашому великому городі, захоплювався моїми рожами, і як колись мені, тепер розказував моїм дітям про дерева карпатських лісів, яких в Америці немає.

Коли сидів на лавочці з дітьми під широким галуззям голляндського в'язу і я з журбою пояснювала йому, що воно перевезене тут з Европи із заразками і засуджене на вмирання, він мене потішав: „Не журися – дерева не люди, вони так скоро не піддаються смерті..."

* * *

Багато років проминуло від часу, коли мій „хресний" програв свою останню боротьбу зі смертю, а моє дерево в городі все ще живе і все ще має силу кожної весни відроджуватися рясною новою зеленню, бо „дерева – не люди..."

Мій хресний батько — Андрій Мельник

СВЯТ-ВЕЧІР ЗІ СМОКОМ

Зима того року була гостра, а настрої невеселі. Наша родина була розкинена по всіх усюдах Західньої Европи й коли я довідалася, що мама перебуває в Берліні, рішила поїхати з Відня, де жила також „на одній нозі" підготовляючи ще в Українському видавництві січневе число „Дороги" без великої надії, що воно побачить світло денне.

Це ж був 1944 рік: німецькі війська в паніці відтягали свої ряди на захід, „ворожі" літаки раз-у-раз налітали на Відень, а ми проводили більше часу в підземеллях Відня, як на його поверхні.

Як інакше я уявляла собі це перше побачення з тим розспіваним, розтанцьованим Віднем, про який стільки романтичного наслухалася з переживань батьків. Хоча перебування у сховищі звичайно, було у цікавому та культурному товаристві моїх співробітників із видавництва д-ра Миколи Шлемкевича, Романа Купчинського, Марії Струтинської і Святослава Гординського, який відчував, не зважаючи на свою глухоту, потрясення від кожного удару бомб і разом з нами усіми притому здригався, – але все це не було надто приємне.

Дістатися на поїзд Відень–Берлін не було легко, але після довгого вичікування у вщерть заповненій почекальні, де люди лежали на долівках, на клунках, де попало, я просто потягнена натовпом, що кинувся на поїзд дісталася до середини. В переділі, із зовсім вибитим вікном не було багато охочих провести цілу ніч і так я найшла сидяче місце.

Моїми співпасажирами були самі німецькі вояки, які, здається, не боялися холоду зимової ночі, а пляшки в їхніх підручних торбах вказували на те, що вони мали намір „грітися" алкоголем. Вояки були молоді, й як тільки поїзд вкінці рушив та затемнений Відень залишився за нами – почали співати. Щойно почувши „О Танненбавм" і „Штіллє Нахт" я здала собі справу, що це було 23-го грудня – і що у них це навечер'я Свят Вечора.

Із скорістю поїзду ставало у переділі із відчиненим вікном щораз холодніше і мої співпасажири рішили, витягнувши вояцький коц, що кожний із них мав у наплечнику, тримати його напереміну руками при рамі вікна, щоб бодай частинно його заслонити. По якомусь часі це вже не дуже помагало і мої співпасажири завважуючи як „дзвоню зубами" ще і мені віддали один із своїх коців, що належав до вивінування кожного із них.

Після співів пішла тиха розмова, кожен згадував давні Різдва, родинний дім і в кожного з тих молодих німців був сум і туга за родиною, за родинним теплом, яке так особливо потрібне у різдвяний час. І тоді я

вперше усвідомила собі, що різниця календарів спонукує навіть різницю настроїв і вперше разом із тими припадковими товаришами подорожі відчула сум самоти у святочний час, хоча старалася себе в думках переконувати, що це чейже не „наше" Різдво і не наш Свят-Вечір.

Тим сумом і холодом прийняла мене столиця Німеччини і ці настрої віддзеркалювалися також на обличчях мешканців Берліну, що ніяк не були у святочному настрої. У повітрі відчувалося страх, непевність і відчай.

Малий готелик, недалеко відомої станції „Берлін ам Зоо" був такий для мене непривітливий, як ціле це місто, у передчутті розпаду, аж доки я не опинилася у кріпких обіймах вуйка Смока і не почула його вже призабутого у воєнній хуртовині львівського „Сервус мала". Хоча ми впізнали себе вперше щойно після окупації німцями Львова, але цей незнаний досі вуйко з такою дивною минувшиною був мені таки від першої зустрічі близький і цікавий. Бо його особа була в родині все обговорювана пошепки між „старшими" і щойно підлітком я довідалася точно чому це.

Атентат на президента Польщі Пілсудського зробив його серед української громади героєм, але довголітня тюрма, а після амнестії заборона жити в Галичині, зовсім викинула його з рамок нормального життя, а в тих часах, ніхто не думав, що людина після довголітньої тюрми, та ще коли ув'язнена від 21-го року життя, потребує психологічного пристосування до життя і навіть лікування. Так, Смок, якого ніхто інакше не називав, як тим псевдом, був постійно журбою родини, а зокрема мого дідуся, що того свого сина особливо любив. Але у зустрічах зі мною Смок був завжди веселий, повний життя і цікавих розповідей, що мені нагадували улюблені в тому часі для мене кримінальні романи.

Тим разом Смок був у мундирі члена Української Дивізії, на якомусь відрядженні до Берліну і заповів, що виборов собі вільний день, щоб провести його з родиною. Наразі ми були лише вдвоє, бо ані мама, ані другий брат Смока – Богдан, що також служив при війську, ще не добилися на умовлене місце зустрічі і так удвоє ми провели цілий цей „німецький" Свят-Вечір за столом малої „кнайпи", в нашому готелику, де Смок завдяки своєму берлінському акцентові та мундирові роздобув навіть для нас скромну вечерю з пляшкою вина.

Після взаємних інформацій, де хто з нашої широкої родини Федаків перебуває, включно із тетою Софією та її мужем Андрієм Мельником у концтаборі Саксенгавзену і родини мого мужа в Казахстані, Смок, як звичайно, при наших нечастих зустрічах почав розповідати про свої переживання. Дата Святого Вечора, хоча, як ми уважали лише німецького, пригадала йому десятки цих, що їх він переживав на самоті у в'язничній келії біля Варшави, але також Свят-Вечір у злощасній Луб'янці 1940 року, після якого перевезли Смока однієї темної зимової ночі до невідомої дачі у лісі.

Смок, попиваючи вино, розговорився про ці дивні місяці перед початком війни між Німеччиною а СССР і я, незважаючи на оточення, сумні думки і непевність ситуації заслухалася у цю розповідь, що здавалася немов сюжетом до шпигунського фільму.

– Уяви собі – мене тримали в цій елегантній, на совєтські умовини, дачі кілька тижнів, годували добре, – а, може мені лише так здавалося після менью Луб'янки, – я спав і їв, не мав ані можливости з ніким говорити, ані нічого до читання і так жив лише, ставлячи собі постійно питання, що це все має значити. Аж одного дня повели мене до іншої кімнати, де за бюрком сидів огрядний, червоний на обличчі старшина НКВД, який стиснув мені, немов приятелеві руку, і розпочав розмову. Розуміється відразу „пригадав" мені моє минуле, участь у Першій світовій війні як наймолодшого бойовика УГА, приналежність до ОУН, невдалий атентат, і так славні родинні зв'язки з Коновальцем і Мельником. Після деякого часу цього старшину замінив інший, який французькою мовою пригадав мені мої роки у Парижі, після видалення з Польщі, однієї там „авантурки", а там знову прийшов інший, і німецькою мовою питав за мій досвід водія таксі в Берліні. І так ішло безперервно, а при тому раз-у-раз показувалися на підносі і пляшки найкращих напитків, включно із французьким коньяком і ренським вином. Але ти знаєш, я маю сильну голову і як треба вмію тримати язик за зубами.

Смок перервав свою розповідь, затягнувся папіроскою, а в тій хвилині до закуреного темного приміщення, де ми сиділи, увійшла група вояків уже добре на підпитку і з криком „Фроге Вайнахтен" почали всім знайомим і незнайомим стискати руки, бажаючи невідомо чого: чи виграти війну, чи її пережити.

Немов у відповідь на цю пригадку, що це Різдвяні свята, протяжно загули сирени на сполох і ми усі чимскоріше побігли до величезного протилітунського сховища, що вміщалося під двірцем підземки „ам Зоо". Смок кулаками і силою свого одностроюпотягнув мене через хвилю людей, і ми присіли в кутку, слухаючи перших ударів бомб. Смок завважуючи, що я здригаюся, почав далі розповідь на тому, що перервав, немов би ми сиділи як перед тим за столиком з келишками в руках. І так між одним свистом совєтських чи англійських бомб, а другим, я довідалася про те, як після тижнів „розмов" з чиновниками НКВД, йому доручено вернутися до Львова і там слідкувати за „настроями" серед українців і за можливою посиленою німецькою розвідкою та пересуненням військ у сторону Західньої України. Він зі сміхом пригадував переляк знайомих і дальшої родини (ціла близька родина була на заході Европи), коли несподівано побачили його вільного і здорового на вулицях Львова і запевняв, що він „все у житті має щастя", бо його небезпечне завдання, яке він в ніякому випадку не думав виконувати, перекреслив наступ німців на Схід і звільнення Львова. А далі прийшло створення Дивізії УНА і він був одним з перших, що зголосився до неї, бож військове діло було йому від молодих років близьке.

Вкінці ми повернулися до наших холодних, але вже безпечних кімнат у готелі, щоб закінчити кількома годинами сну цю „Тиху ніч, святу ніч"... Надобраніч з побажаннями Смок поцілував мене сердечно і, покивавши пальцем, сказав: „Щоб ти мені колись все це написала, що пережила наша родина, бо воно цікавіше, як історія родини Будденброків, Томаса Манна".

На жаль, цього я не зробила до сьогоднішнього дня і ледве чи у вирі подій останніх років матиму до цього відповідний спокій. А втім саме про долю Смока далі нічого невідомо. У цій останній родинній зустрічі в Берліні, коли ми усі прощалися, не знаючи коли і де побачимося. Смок заповів нам, що він „добре пізнав совєтів" і тому переконаний, що вони скорше чи пізніше постараються залляти цілу Европу. Тому, коли ми всі їдемо на Захід, він повернеться на Схід, щоб там десь ховатися.

Либонь, тим разом Смок не мав щастя – загинув невідомо де і коли. Вістки кажуть, що видали його полякам на Шлеську українські земляки, і після військового суду його розстріляли. Чи це правда – досі невідомо. Саме тепер минає 90 років від його народження і він, як не від розстрілу, то ледве чи може бути в живих з причини віку.

Але коли тепер питають мене редакційні сусіди чи знову святкую „польський Свят-Вечір" 24-го грудня мені станув перед очима цей „німецький" пережитий зі Смоком. І нагло заблищали мені десь тут біля мого бюрка у „Свободі" його сильні окуляри в чорній роговій оправі, та його ноншалянтний усміх людини, що все ішла з життям на прю.

Стефан Федак-Смок

КОЛИ ГЕРОЙ ЩЕ НЕ БУВ ГЕРОЄМ

Для мене завжди було цікавим думати про героїв як про звичайних людей – із усіми їхніми прикметами та хибами, але передусім – обставинами їхнього щоденного життя, яке вони, не зважаючи на свої обов'язки, завдання і славу, провадили як кожна інша смертна людина. Звичайно, такі мої спомини не зустрічаються із прихильним відгуком у нашій громаді. А все ж у західньому світі, знаємо добре, пишуть біографії усіх славних людей і в них без застережень описують їхні слабші чи сильніші сторони життя, а навіть часто торкаються дуже інтимних подій, і такі книжки знаходять читача, ба – відтак ними користуються й пізніші дослідники. У нас таких біографій майже немає, і наші молодші покоління виростають у переконанні, що кожний український славний муж був „лицарем без вади", від колиски до відлиття в бронзі. Що гірше, навіть історично потверджені факти часом прикрашають та достосовують до тої чи іншої потреби.

Якось так доля склалася, що мені було суджено лише „обтиратися" об славні постаті нашої визвольної боротьби саме тоді, коли вони були „також людьми". Так було із Євгеном Коновальцем, Андрієм Мельником, Стефаном Федаком-Смоком, і так було із „Шухом", тобто Романом Шухевичем.

А його знала я ще з дуже молодечих, властиво, дитячих років як приятеля наймолодших сестер моєї мами, з якими, особливо з тіткою Оксаною, єднали його спільні поважні зацікавлення музикою. Обоє вони вчилися у Музичному Інституті у Львові та були учнями професора музики Тараса Шухевича. Там, в тому Музичному Інституті, я бувала постійно з родиною Федаків на музичних імпрезах, і там вперше слухала, як Ромко грав. Він грав з чуттям і дуже добре, але, як розповідала тітка Оксана, ніколи не мав терпеливости вправляти. Але я зі захопленням дивилася на цього молодого русявого хлопця зі затисненими вузькими устами, як він з легкістю перебігав пальцями клявіші. Я мала свій комплекс – дуже хотіла, дитиною ще, грати на фортепіяні, але мама, яку змушували до того, як було в тих часах прийнято для кожної „панни з доброго дому", хоча вона ніяк не хотіла, дала собі слово, що ніколи не дозволить дочці грати, і це виконала. А я з тугою гляділа на фортепіян і могла в безконечність стояти біля кожного, хто грав. Так вистоювала я біля Ромка, коли він грав в домі Федаків на усіх молодечих прийняттях, як один із їхньої групи. Він грав багато сам, або на переміну з тіткою Оксаною, усі тодішні танга та пісеньки, до яких молоде товариство танцювало. Тітка якось розповіла йому про мій комплекс, й одного разу він

покликав мене і, вхопивши мій вказівний палець, тоном наказу доручив мені бити ним по одній клявіші, а сам грав повну мелодію дитячої пісеньки, відомої в ті часи під назвою „Ляз котек на плотек". Яка я була горда з цього дуету!

Від того часу я ще з більшим захватом гляділа на Ромка (як, до речі, усі дівчата), особливо на площі „Сокола Батька", де він постійно перебував як знаменитий бігун і стрибун. Не уступав він також кроку у лещатах та плаванні. В тому останньому змагався із своїм молодшим братом Юрком, що в роки моєї молодости став близьким пластовим другом моїм і мого чоловіка Миколи. Саме біля плавацького басейну на „Свєтезі" брати Шухевичі познайомили мене з моїм майбутнім другом життя, і ми завжди плянували, що Юрко буде нашим свідком на вінчанні. Доля, однак, хотіла зовсім інакше. Усі троє, Ромко, Юрко і Микола, були членами одного пластового куреня „Чорноморців", але Ромко скоро цілком віддався праці в ОУН, отож на пластування не стало у нього багато часу. Події ішли одні за одними, перескакували час, і убивство Євгена Коновальця в Роттердамі застало Ромка вже на високому пості у підпільній організації, якій він віддався з повною посвятою, залишаючи все інше на задньому пляні. Саме про цю його важливу ролю в ОУН пише моя мати у своїх споминах, що їх залишила недрукованими, а вони незвичайно історично цікаві. У них знайшла я цю важливу згадку про „Шуха": „Останній контакт я мала з підпіллям по Роттердамі, як Андрій Мельник виїхав у характері представника родини до Олі (Коновалець – сестри моєї мами і сестри Софії Мельник) на вулиці у Львові підійшов до мене Ромко Ш. і запропонував мені, щоб я поїхала вслід за Андрієм (нелегально на кошт організації) і передала йому доручення ОУН не вертатися до краю, а перейняти пост покійного Євгена. Я рішуче відмовилася, мала вже зависокий громадський пост, щоб підніматися такої місії в імені нелегальної організації, тим більше, що не знала, як до того поставиться Андрій".

Стільки залишено у написаних споминах моєї мами, що кидає трохи інакше світло на деякі події після убивства мого дядька Євгена.

Ми зустрілися з Шухом вже в Кракові, після мого переїзду туди зимою 1939 року. Я шукала за працею, щоб заробити на прожиток, і дістала її як секретарка у квартирі ОУН при вулиці Зеленій, ч. 26, а Ромко там „урядував" також. Мене приділили до праці для полковника Романа Сушка, а в ті часи ще не було славного „поділу", і Ромко до нього заходив частенько. Мене і далі не брав „поважно", хоча я вже була серйозною друкаркою, і крім стереотипного „сервус, мала", багато зі мною не говорив, а радше давав наказ: „Пиши!" Мене смішило, однак, що як у Сушка, так у в Ромка, в кишені штанів завжди можна було бачити предмет, що за своїми обрисами міг бути револьвером. Чи вони зробили колись з нього ужиток, не знаю, але думаю, що там не було до цього нагоди.

У 1940 році, не пригадую місяця, але знаю, що я вже була дружиною Миколи (ми повінчалися в Кракові, без нашого вибраного свідка Юрка

Шухевича, що залишився у Львові...), Ромко спитав мене після праці, чи може прийти до нас додому, щоб зустрітися з нашим спільним другом – „Чорноморцем" Сергієм Костецьким. Сергій, його приятель з Політехніки та з Пласту, появився саме в Кракові та просився до нас на квартиру, кажучи, що прийшов зі Львова з певним завданням. Я погодилася на зустріч, без найменших застережень, і ми довго з чоловіком просиділи в кухні, чекаючи на закінчення тихої розмови Сергія з Ромком. Вкінці Ромко мене покликав і просив зашити у „чорноморську" шапочку, яку до плавання вбирали члени куреня „Чорноморці", а після розв'язання Пласту члени клюбу ім. Ф. Черника, і яку привіз зі собою Сергій, завинений тісно шматок, в якому либонь були доручення чи вказівки. Розуміється, я тремтячою рукою прохання виконала, і ще того вечора Сергій разом із молодим другом Чорнєгою вирушив у поворотну дорогу, якою ніколи не дійшов до цілі. Обидва згинули від куль совєтської прикордонної сторожі.

Я приїхала сама до Львова в червні 1941 року. Вістка про масові убивства у в'язниці на вулиці Лонцького розійшлися миттю, а я ходила вулицею поблизу і не мала відваги увійти на територію в'язниці, щоб розглядати трупи, що там покотом лежали. Мені вже сказали, що між убитими совєтами людьми є мій приятель Юрко Шухевич, але перевірити це напевно я ніяк не мала сили. Там, на цій вулиці, ми ще раз зустрілися з Ромком. Без слова потиснули одне одному руки, він був у мундирі відділу „Нахтіґаль" чи пак легіону, на обличчі можна було бачити те, що він пережив, і говорити не було потреби. Чи сподівалася я, що бачу його востаннє?

Пізною весною 1944 року совєтські війська знову наступали на Львів, німці тікали у посіху, і ми готувалися до від'їзду на Захід. В тому часі мій чоловік, що був хірургом у лічниці ім. А. Шептицького, прийшов додому з вісткою, що оперував несподівано батька Ромка та Юрка, радника Шухевича, стан його не надто добрий, отож доки не покращає, ми не можемо їхати. Ми сиділи на наплечниках і чекали. Одного дня Ромко прислав із підпілля посланця до Миколи, з проханням знайти когось, щоб заопікувався батьком вдома. Мій чоловік запевнив посланця, що не виїде, поки стан радника Шухевича не покращає. Слова дотримав, і ми аж після перевезення пацієнта додому рушили зі Львова, вже коли совєтські війська були на Личакові. З видужуючим залишилася моя шкільна товаришка Марушка Качмар. Її переживання гідні не одного оповідання. Батько Юрка і Ромка помер у дорозі на заслання, Марушку совєти вивезли також на Сибір та зруйнували її життя. А Ромко загинув біля бункру в Білогорщі 5 березня 1950 року вже як головнокомандуючий УПА, генерал Тарас Чупринка. Сьогодні це ім'я і слава про легендарного Т. Чупринку охопила цілу Україну, а пам'ятники йому встановлені по всіх усюдах. Він – це легенда, герой нашого народу. Але для мене він залишиться назавжди не той з пам'ятника чи портрету герой з кам'яним обличчям, а інакший – веселий, усміхнений Ромко, що вітає мене нашим львівським: „Сервус, мала".

У ДОБУ МОЛОДЕЧИХ ПОРИВІВ І ГАРЯЧОЇ СМЕРТИ

У добу молодечих поривів, у ці останні передвоєнні роки студіюючи журналістику у Варшаві, мені вперше довелося відчути справжню соборність, коли я – галичанка з крови й кости – у студентській громаді та в щоденному житті пізнала ряд осіб із найрізноманітніших областей України. Між ними були і генерали армії УНР Марко Безручко та Всеволод Змієнко, і проф. Іван Огієнко (пізніше митрополит Іларіон), і подружжя Телігів. А найкращою картиною цієї соборности була таки студентська домівка, де переважали студенти з Полісся, Волині, а то й постійні мешканці Варшави, діти саме тих військовиків, що залишилися там після Першої світової війни. Але їх ніхто не уважав за „зрадників народу" і вони були з нами у цій студентській громаді, де „галичани" становили меншість. Громада мала суто націоналістичне обличчя, а її душею була в ті роки зовсім не студентка, а учителька і дружина інженера, Олена Теліга. Вони додавали нам ще більше почуття односи – Михайло був з Кубані, походив із старого козацького роду, а Олена – дочкою проф. Шовгенева і матері з білоруського роду, була вихована в Росії і довший час навіть не знала української мови.

Мені повелося часто зустрічати Телігів у студентській харчівні на вулиці Мйодовій, де можна була за 25 ґрошів з'їсти велику тарілку смачної юшки. Однак вечорами, коли не було іспитів в університеті, усі сходилися до домівки студентської громади, яка була для нас справжнім домом на чужині. Там, у маленькій кімнатці, призначеній для урядування, де ми, „звичайні студенти", не мали доступу, просиджувала Олена у товаристві Олега Штуля, що був головою громади, та кількох інших наших активістів-студентів – Бориса Вітошинського, Любка Ортинського, Богдана Коваля, Ростика Сочинського, ведучи палкі розмови. Інж. Теліга у цьому, як правило, не брав участи, а оподалік, звичайно у кухні, грав на своїй улюбленій бандурі. Протилежно до своєї дружини, він був незвичайно спокійний, мовчазний, повздержливий, але на Олену глядів, як на образ. Його захоплення Оленою передавалося усім студентам. Бо як можна було нам, молодим, не захоплюватися цією молодою (їй було тоді 30 років!) жінкою, привабливою, з темпераментом за десятьох і з вийнятковою інтеліґенцією!

Це вона була духовним провідником усіх студентів, вона надавала напрям програмі, часто виступаючи з блискучими доповідями, які ми слухали, затамувавши подих, бо до всіх своїх прикмет була вона ще й блискучою бесідницею та знаменитою декляматоркою. Розуміється, те, що

говорила, було часто контроверсійне та не для всіх сприйнятливе, тим більше, що вона часто критикувала наше політично-громадське життя і ніколи не бракувало їй цивільної відваги це зробити. І нам, що були по молодечому запальні, саме це подобалося. Із тих „років поривів" пригадую дві доповіді, які мали на мене вплив, а стосувалися жіночого питання: „Якими нас прагнете" і „Сліпа вулиця". Щойно тепер, з перспективи понад 50 років, прочитуючи знову ці доповіді, я зрозуміла, чому саме вони мали такий вплив на мій особистий світогляд, з яким я пройшла ціле життя. У першій з них Теліга висміювала погляд українських літераторів на жінку-українку і тут під обстріл попали і Маланюк, і Мосендз, а вже зовсім немилосердно Пачовський із своєю картиною Галі „В білім ліжку, у неґліжку, у неґліжку, гей!.."

Але не лише поетів критикувала вона за їхнє поняття завдань української жінки. Вона також мала застереження до деяких жіночих журналів, які ставили емансипацію як ціль саму для себе. У „Сліпій вулиці" вона критикувала і „Жіночу Долю", але передусім „Жінку", закидаючи, що в ній віддзеркалюється давно відшумілий вітер минулого століття – фемінізм. Бути співучасницею саме цієї доповіді було мені доволі важко з різних причин. В тому часі О. Теліга була вже співробітницею „Літературно-Наукового Вісника" під редакцією Дмитра Донцова, якого вона всеціло обожувала, а „Вісник" атакував на своїх сторінках журнал „Жінка" і з того приводу управа Союзу Українок, що була видавцем „Жінки", поставилася дуже вороже до цілої групи духовних дітей Донцова. Моя мати, як найближча співробітниця і співредакторка „Жінки", була того самого погляду, що інші члени управи, і вимагала від мене, щоб я добре запам'ятала, що Теліга буде у своїй доповіді говорити, та щоб я виступила на терені Громади в обороні „Жінки". Зрозуміло, в мене не було на це цивільної відваги, а в тім я увесь молодечий запал вложила у тих роках у тайний Пласт, членом якого була. І тут я, молода студентка, станула перед подвійним конфліктом. Це був час, коли група тайних пластунів, група „Вогнів", як її називали, відсунулася від дії студентства з ОУН, до якої перейшли найкращі пластуни: Роман Шухевич, Володимир Янів, Богдан Кравців та інші. Розбіжність поглядів на тему завдань молоді існувала вже від славного нападу Гриця Пісецького у пластовому однострої біля Бібрки, наслідком чого Пласт розв'язали.

Отже мені, новоспеченій членці тайного Пласту, дано доручення не піддаватися у Варшаві впливам товаришів із ОУН. Як важко було виконати таке доручення – не уявляли собі ті, що його давали. Я була сама, а тут поруч була ціла сильна група студентів, до не одного з яких в мене щеміло серце. Здається, вершком моєї відваги було, коли я гордо відповіла одному із добрих друзів, до якого відчувала особливу симпатію, що не куплю „Вісника", що його він продавав усім, бо, мовляв, „такої преси не читаю"...

У висліді всі насміхалися з мене, але і О. Теліга знала про це і дуже обурилася, бо для неї „Вісник" був найкращим з української преси, та

ще з таким редактором як Д. Донцов. До речі, я ніяк тоді не розуміла її захоплення Донцовим, яке усі бачили і яке не було для нікого таємницею. Коли він відвідував Студентську Громаду і Варшаву, Теліга просто сіяла і не бачила нікого довкруги себе. Доповіді Донцова були кульмінаційною точкою для студентів і для них вони посвячували науку, іспити і можливість „перепасти" на іспитах в університеті. До речі, шляхи Теліги і Донцова розійшлися у 1940 році, незадовго перед трагічною смертю Телігів у Києві. Це був рік розколу в ОУН, і Теліга пішла за Ольжичем і групою „мельниківців". Донцов залишився по іншій стороні греблі. Який дивний, але характерний для тих часів кінець палких почуттів, що їх Теліга виразно показувала у своїх віршах!

Але вертаюсь до варшавських часів. Я ніколи не мала відваги виступити публічно в дискусії над рефератами таких промовців, як Донцов чи Теліга, однак остання мала завжди трохи іронічну поблажливість для молодої студентки, навіть після найбільш „драматичної" моєї компромітації у цих роках.

Друзі з управи Громади, що знали мене з гімназії як „професійну декляматорку", вибрали мене до виголошення нової поезії Теліги на студентському балі у 1938 році. Для мене це була неабияка честь, тим більше, що, як жартома мені казали, я „стояла на інших позиціях". Одного вечора мене покликали до малої кімнати в домівці Громади і Теліга сама прочитала мені свого „Козачка", який я мала рецитувати. Вірш був не довгий, плив, як кожна її поезія, легко, і вивчити його не було важко.

Прийшов день балю, і у великій залі зібралася добірна публіка української Варшави, а не лише студенти. Осередком уваги була Теліга – гарна, розсміяна, що кипіла життям. Прийшов мій момент, оркестра замовкла, танцюючі розступилися у широке коло і я почала деклямувати, наслідуючи Телігу у її темпераменті: „Я – вогонь, я – вихор, а вони спинятися не звикли!.." Але коли прийшло місце „Бачиш – стіни зникли, мов примари!..", я поглянула на слухачів, що стояли в ясному світлі рефлекторів, і мій зір упав на групку біля колюмни. Це була Олена, Любко Ортинський, Олег Штуль і Наталка. Вони щось шептали до себе і я подумала: „Чи не критикують мене і моє виголошення вірша?" У тому моменті я забула зовсім дальший хід поезії, в голові була пустка і я стояла немов заклята. Цих кілька секунд тишини, здається, не забуду до смерти. Вкінці ноги, що були немов пришпилені до блискучої долівки, порушилися і я вибігла зі залі. В маленькій роздягальні поміж вішаками, повними плащів, я пролила море сліз від сорому, розчарування і злости на себе. Врешті знайшла свій плащ і вже хотіла тікати додому, але увійшов Олег Штуль. Як завжди опанований, тихим голосом старався мене заспокоїти і переконати повернутися на залю, але це викликало нову хвилю сліз, і Олегові не залишилося нічого іншого, як відвезти мене додому, при чому я, все ще хлипаючи в таксівці, знищила йому позичений „смокінґ", на вилогах якого залишила мокрі плями.

Так сумно закінчилася моя „кар'єра" декляматорки і я заприсягнула, що ніколи вже не буду деклямувати, і слова дотримала. Але ні Теліга, ані друзі студенти не брали цієї моєї особистої „трагедії" дуже поважно, бож довкруги коїлося стільки важливого і трагічного, що мусіло сколихнути усіми, які жили українськими справами. Весною 38-го року прийшов трагічний 23-ій травень і тоді я відчула, що мені прощено усі гріхи. Ніколи не забуду, як на моїй квартирі з'явилися втрьох мої друзі з Олегом у проводі, з поважним сумом на обличчях, але з теплотою до мене, а Олег передав співчуття не лише від Громади, але й від Телігів окремо. Ця трагічна і потрясаюча подія – вбивство Коновальця як і наступний рік з подіями на Карпатській Україні відбилися сильно на нашій студентській безжурности. До того приєдналися переслідування нас, українців, польськими шовіністичними студентськими організаціями.

А далі прийшли: студентський конґрес, арешти усіх моїх друзів з Варшави і літо 39-го року, що закінчилося вибухом Другої світової війни, а з нею наших молодечих поривів. Здається, ми усі немов стали дорослішими з днем 1-го вересня 1939 року.

* * *

Мої шляхи з Оленою Телігою знову схрестилися у непевних, сумних місяцях осени і зими 1939–1940 року в Кракові. А зустрілися ми на вулиці Зеленій, де у двох будинках вміщалося ціле українське провідництво. Пробиваючись вперше сама крізь життя, я працювала секретаркою у націоналістичному проводі і там ми побачилися з Телігами, що після руїни Варшави також переїхали до Кракова.

У цій непривітливій, холодній і повній різних вісток зимі українські біженці збиралися в єдиних теплих місцях, – у харчівні на першому поверсі, а відтак у кав'ярні „Полтава", де можна було прохарчуватися та почути, що нового сталося в Україні. Там збиралася ціла інтелектуальна група: Гординський, ЕКО, Василь Дядинюк з дружиною, Гошовський, а Олена стала осередком уваги, безкомпромісно, як і раніше, висловлюючи свої погляди. Ми, молодші, могли тільки прислухуватися до їхніх палких розмов. Пригадую, як ми лише перешіптувалися про непорозуміння Теліги з ЕКОм за його вдалу, до речі, карикатуру Олени у невідлучному капелюшку із задертим носиком і підписом „А за мною, молодою, ходять хлопці чередою". Не менше була відома нам справа видання збірки її поезій, яку Теліга забрала з видавництва „Вістей" і „Дороги", коли редактор Богдан Гошовський не погодився помістити в „Ілюстрованих вістях" її розторощуючої рецензії на повість „Христина" І. Винницької. Але, здається, у цей вагомий на події час О. Теліга не мала вже серця до поезії, а перекинулася на есеї, доповіді та виклади для студентів. У 1940 році вона зв'язалася з Ольжичем, і ця жінка, яка ніколи не робила нічого „наполовину", віддалася справам ОУН, перейшовши після розколу до табору т. зв. „мельниківців". Цей розкол і його наслідки її всеціло полонили.

Сьогодні, з перспективи півстоліття, дивує мене, а рівночасно жахає, її передчуття. Рівно 55 років тому вона писала, уявляючи свій приїзд до Києва: „В осінній день прозорий перейдемо ми на свої дороги і те, що мрією було роками, все обернеться в дійсність і можливість..." Чи так побачила вона після приїзду свій Київ – не знаємо, але скільки із нас після півсторіччя мусить думати те саме тепер, у першій зустрічі з Києвом!

Сповнилося її передчуття також щодо смерти, коли писала про неї: „Я палко мрію до самого рання, щоб Бог зіслав мені найбільший дар: гарячу смерть, не зимне умирання".

Справді, не можу уявити собі О. Телігу вмираючу зі старости і тому вона вибрала іншу смерть, її вірний паж Михайло загинув з любови до неї зовсім непотрібно – вона, однак, немов з бажання так закінчити без компромісів своє життя.

Є різні види героїв: одні стають ними через обставини, сказати б, випадково, інші – з обов'язку, ще інші – з наказу. О. Теліга стала героєм з власного палкого бажання, яке було завершенням її світогляду, що героїзм – це вияв цивільної відваги у житті одиниці. Її світогляд був для нас у ті роки зрозумілий, але нині важко його пояснити нетрафаретними словами молодому поколінню. Може зустріч тепер із людьми з України, що мали таку цивільну відвагу у минулих роках, переконає їх про можливість палких почувань і гарячої смерти навіть у добу прагматизму і холодної вирахованости?

Редакційний збір "Свободи" з ред. І. Кедрином у його 98-ий день народження — 1994 рік.

МОЇ ЗУСТРІЧІ З НЕЛЕҐАЛЬЩИНОЮ

Частину свого заголовка до цих дуже різнородних картин минулого, а трохи й сучасного, взяла я, переглядаючи недавно спомини моєї мами, Олени Федак-Шепарович, що один розділ із них назвала дуже симпатично „Мій флірт з нелеґальщиною". У мене це не був ніякий „флірт", а радше непорозуміння і сутички, а з причини зміни понять, навіть під самим словом „нелеґальщина" тепер розуміємо не те, що колись. Але вже навіть у тих часах, коли вчинити щось нелеґальне й незгідне з усталеними законами було свідоцтвом українського патріотизму, – я уважала, зокрема в дитячих роках, за гріх, бож та нелеґальщина не тільки була незгідна із державними законами, але також з законами Божими. Щойно життя мене навчило, що треба часом зважитись щось переступити, і діри в небі від того не буде.

* * *

Коли в цьому самому році відзначаємо 200-річчя появи епохальної „Енеїди" Котляревського, а приятель молодечих років з цієї нагоди виготовив карточку із капітальними ілюстраціями Миколи Бутовича (це власність мого приятеля – оці знамениті і дуже дотепні ілюстрації, дещо фривольні, як на часи, коли вони були створені), ця карточка нагадала мені одну із сутичок з моєю нелеґальною, що так скажу, діяльністю. Все було викликане моєю вродженою цікавістю, яка, здається, і стала відтоді причиною, що я всеціло віддалася журналістиці від своєї юности і до сьогоднішнього дня. Усім я цікавилася, і дитиною читала, що попало під руки. Так одного дня я надибала в бібліотеці бабуні Марії Федак велику форматом книгу із заголовком „Енеїда" та ще із кольоровими, цікавими і „відважними" рисунками. Не менше для мене цікавий був зміст. На цій лектурі одного дня застала мене бабуня. На моє велике здивування, бабуня мені негайно наказала відложити цю книжку, забравши її під ключ і сказавши, що це не лектура для дитини з ... „доброго дому". Бабуніна заборона, розуміється, тільки викликала в мене ще більшу цікавість дочитати книгу до кінця, і я дібрала способу дістатися до бібліотеки „задніми дверима", скориставшись з першої нагоди. Мене впіймали, і тим разом я таки була покарана негайно за „нелеґальне читання". Зі щирим плачем мусіла „дитина з доброго дому" відстояти повну годину за піччю, обличчям до стіни, що було і соромно і неприємно. Ось така була моя зустріч із недозволеною літературою.

* * *

Зовсім інакшого характеру була моя зустріч із справжньою нелеґальщиною, коли після літніх відвідин у Берліні, я з бабунею поверталася до Львова, везучи в плащі гроші та доручення для членів УВО, Української Військової Організації, від їхнього провідника, а мого улюбленого „вуйка Ґенка" – полковника Євгена Коновальця. Про те, що зашиють мені цю нелеґальщину до дитячого плащика з пелеринкою (в тому часі такі були в моді) сказали мені перед виїздом ще в Берліні, де ми відвідували моїх батьків та вуйків, я мала вдавати, що нічого не знаю, а на границі біля Катовиць я повинна була лягти в плащі на лавку в поїзді, буцімто погано почуваюся. Моя дитяча уява на це доручення снувала страшні картини: мене польська поліція арештує, мене ведуть на поліційну станцію і перешукують, потім карають в'язницею... Свій страх, проте, я соромилася виявити перед дорослими і нічого про це не сказала, а щойно, як ми вже зближалися до границі, моє серце так сильно билося, що я була певна, що всі чують його биття.

Бабуня моя порадила мені лягти на лавку. Прикордонна сторожа, зайшовши до переділу, вислухала вияснень бабуні, – навіть один пожалів „бідну дитину", що вона хвора, – і залишила нас у спокої, навіть не вимагаючи, як від інших пасажирів, іти на прикордонну станцію. Із цієї „нелеґальщини" залишився мені ще на довгі роки страх перед поліцією на кордоні. Цей страх відізвався навіть тепер, коли я вже стала „сеньйоркою американсько-українських журналістів" і відвідувала Україну. Але про це згодом.

* * *

Інша зустріч в дитинстві з недозволеною діяльністю УВО залишила в мене довго тривожне почуття, бо в той час я вже розуміла, що таке гріх, і, коли мені дома сказано, що я маю неправдиво зізнавати на польській поліції, що „пан Ю. Головінський" був у нашому домі при вулиці Листопада 116 у Львові повні три години, і ми вдвійку гралися в „реммі", саме в час, коли члени УВО вчинили напад на пошту, – я була справді обурена. Як то? маю говорити неправду? Та ж завжди мене вчили, що брехня – це гріх! Тоді я виплакала море сліз, протестувала голосно перед мамою на таку пропозицію, але згодилася, коли почула аргумент, що це для „вуйка". На щастя, зізнавати на поліції мені не довелось, – а чому? – сьогодні не пригадую.

* * *

Нелеґальщина, яку не тільки я, а й мої ровесники прийняли з певною гордістю і повним зрозумінням справи, – це була приналежність до тай-

ного Пласту. З гордістю ми ходили на всі таємні сходини й зустрічі, що їх треба було добре „конспірувати" в ґімназії, бож школа мала усі державні права і могла їх втратити через викриття якого небудь протидержавного вчинку її учениць. Отож ми, живучи у Перемишлі в Інституті для дівчат, до якого належала і ґімназія, мусіли добре старатися, щоб потайки сходитися, пластувати та не кинути ні на кого підозріння. Вершком цієї діяльности було для мене, як і для інших моїх подруг, тайне „заприсяження", що відбувалося опівночі в руханковій залі ґімназії. Заприсяження провела наша вчителька, якої ми до того моменту не підозрівали в нелеґальній діяльності. Присяга була для нас дуже сильним пережиттям, бо й до сьогодні не одна з нас пам'ятає кожний момент, і мені все як живе стоїть перед очима.

* * *

Зовсім інший характер мала моя зустріч із нелеґальним дорученням в часі Другої світової війни, ще за часів совєтської окупації Галичини. Я жила у Кракові, де працювала секретаркою в квартирі ОУН, що ще тоді була одна, не розділена на „мельниківців" і „бандерівців". Одного разу попросив мене Ромко Шух (пізніший славний Командир УПА) відбути потаємну зустріч у моїй скромній квартирі із другом, який мав іти через „зелену границю" до Львова. При цій нагоді я мала зашити у „чорноморську шапочку" друга Сергія – члена тайного Пласту, дуже важливий „ґрипс", чи пак доручення, що його мали отримати у Львові. Може я не виконала доручення точно, а може так зла доля хотіла, що Сергія на кордоні схопили і він згинув.

* * *

Яка невинна, в порівнянні із трагічним кінцем друга Сергія, була моя чергова спроба перевезти щось недозволене через границю. Тим разом ішлося про родинний сантимент. Для усіх членок нашого Федаківського роду, – для яких бабуня була найважливішою особою і як мама і як бабуня, – велике, хоч і незрозуміле сантиментальне значення мала серед нас так звана „бабусина беґонія". Ця квітка із широкими листками та ніжним рідким рожевим квіттям переходила з рук до рук, немов родинний клейнод, і кожна з нас хотіла успадкувати її. На щастя, квітка вдячно росла, навіть коли посадити було її малий паросток. Але перевозити рослини через границю було заборонено. Тож при потребі треба було сягати до не надто легальних способів. Таким способом старалася я перевезти її від тети Ольги Коновалець з Риму, через Німеччину до Америки, вже у спокійних повоєнних часах. Однак німецькі митники квітку відшукали і мене взяли на окремий обшук, дуже неприємний, либонь підозріваючи в тому якийсь наркотик. Все закінчилося добре, бо тета, приїхавши відтак сама до Ню Йорку, тримала зовсім явно галузку „бабуниної беґонії" в руці, немов привітальну квітку, і так безпечно перейшла митну перевірку.

* * *

І ось Україна вільна. Здавалося, що зустріч із незалежною Україною і відвідини Львова пройдуть тепер без ніяких перепон. Але, однак, не обійшлося без „плачу і скреготу зубів" – хоча я була переконана, що маю право зовсім леґальне везти до Ню Йорку картину мистця Івана Труша з „давнього" дому, не подбавши про окремий дозвіл. Але куди там! – митник вимагав письмового потвердження на вивіз ще і з печаткою. Не було ради, картину відобрали, і я передала її знайомим, які мене проводжали, зі злістю на себе, що не заховала її краще „нелеґально" перед оком влади. Може, коли б знала, кому треба всунути щось „у руку", було б удалася мені ця „контрабанда", але я адже хотіла, принаймні із Україною, станути на леґальній стопі.

Мої батьки — Олена Федак-Шепарович і інж. Лев Шепарович

ЗМІСТ

ПРО АВТОРКУ І ЇЇ КНИЖКУ **5**

ВІД АВТОРА **8**

ПРО ЦЕ... ..... **9**

ДІМ ПРИ СИКСТУСЬКІЙ 48 ..... *11*
НЕВИСЛАНИЙ ЛИСТ *16*
ЗАВІЩАННЯ, ЯКОГО ЗАБУТИ НЕ МОЖНА *19*
РІЗДВО У ЛЬВОВІ *21*
ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ У МОЇХ СПОГАДАХ *25*
ЖОРСТОКА ДОЛЯ НІЖНОЇ ЖІНКИ *28*
ПРИЯТЕЛЬ РОДИНИ *32*
МІЙ ХРЕСНИЙ БАТЬКО *36*
СВЯТ-ВЕЧІР У БЕРЛІНІ *38*
КОЛИ ГЕРОЙ ЩЕ НЕ БУВ ГЕРОЄМ *42*
У ДОБУ МОЛОДЕЧИХ ПОРИВІВ І ГАРЯЧОЇ СМЕРТИ *45*
МОЇ ЗУСТРІЧІ З НЕЛЕҐАЛЬЩИНОЮ *50*
ХРИСТОС ВОСКРЕС! *54*
ПАН З КВІТАМИ *58*
МАТИ З ДИТЯТКОМ *60*
ІМЕНИНИ ПАНІ ІРУСІ *62*
РІЗДВЯНА ЗУСТРІЧ *67*
ПОВОРОТ *71*
„НЕ ПЛАЧ, РАХИЛЕ...” *74*
КВІТИ Й БУДЯКИ *78*
ВЕЛИКОДНЯ НЕСПОДІВАНКА *80*
ОСТАННІЙ САЛЮТ *83*
„BEING A WIDOW“ *88*
КОЛИ ЩАСЛИВІ ПЛАЧУТЬ АБО „МИЛЯНА ОПЕРА” У ДІЙСНОСТІ *91*
„МІЙ СКАРБ”, ЩО СТАВ СКАРБОМ ЛЬВОВА *96*
КЛЮЧІ *99*

ПРО ТЕ... ..... **101**

ПРО СЛІДИ НА СНІГУ *103*
ПРО ПРОЩАННЯ ЗІ СОСНОЮ *104*
ПРО О-КУ НА ВИПРОДАЖІ *105*
ПРО ОСТАННЬОГО З РОДУ... ..... *107*
ПРО ЛЮДЕЙ, - ХМАРИНОК НА ОБРІЇ *108*
ПРО КОЛИШНЮ ЛЮДИНУ *109*

ПРО ШТУЧНЕ ТВОРЕННЯ ГЕРОЇВ *110*
ПРО МОЮ „КОЛЕЖАНКУ”- ПАНІ ГЕНЕРАЛОВУ *112*
ПРО МОВНУ БАЙДУЖІСТЬ *114*
ПРО ТАК РІЗНИХ ДІТЕЙ ОДНІЄЇ МАМИ *115*
ПРО НАШУ „ТИТУЛОМАНІЮ” *117*
ПРО ЗІРКУ ЕКО *118*
ПРО ПОШАНУ ДЛЯ КУЛЬТУРИ *120*
ПРО РОЗДВОЄННЯ ПОЧУТТІВ *121*
ПРО ПРОЩАННЯ З ВІКНОМ *123*
ПРО ЧЕКАННЯ НА... ..... *125*
ПРО ЖИТТЯ І СМЕРТЬ ЖОВТОГО ФОТЕЛЯ *126*
ПРО ЧЕРВОНІ МАКИ СЕРЕД ПУСТКИ МІСТА *127*
ПРО МОЇ ПИСАНКИ *129*
ПРО ЗРАДУ НАЙКРАЩОГО ПРИЯТЕЛЯ – КНИЖКИ *130*
ПРО ТИХ, КОМУ ВЖЕ ЗАДЗВОНИВ ТРАМВАЙ... ..... *131*
ПРО ЖУРАВЛІВ, ЩО ПОВЕРТАЮТЬСЯ З ВИРІЮ, НАВІТЬ ЗИМОЮ *133*
ПРО КВІТКУ ДЛЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКИХ МАТЕРІВ *134*
ПРО СТОВПИ, ЩО ПІДПИРАЮТЬ ОПТИМІЗМ *135*
ПРО ЛЮДСЬКУ ПАМ'ЯТЬ *136*
ПРО ДУМКИ ПРИ ШУКАННІ ЗАГУБЛЕНОЇ КНИЖКИ *138*
ПРО СУВІЙ БІЛОГО ШОВКУ: СИМВОЛ РАДОСТИ Й СМУТКУ *139*
ПРО ПРОБЛЕМИ, ЩО ЇХ МИ ЗАМИКАЄМО „ДО ШАФИ” *140*
ПРО ДИВНОГО ПРИЯТЕЛЯ РОДИНИ *142*
ПРО ГЕРОЇВ З-ПІД ЦЕРКВИ *143*
ПРО СТРУНУ, ЩО ОБІРВАЛАСЯ *145*
ПРО ТЕПЛО ЛЮДСЬКИХ СЕРДЕЦЬ *146*
ПРО ТИХ, ЩО ЇХ ПОМИНУЛИ *148*
ПРО МАТЕРИН ХЛІБ І „ОТЧЕ НАШ” *149*
ПРО ЗАБУТОГО ПОЕТА *151*
ПРО ОПТИМІЗМ, ПЕСИМІЗМ І ДІЙСНІСТЬ *153*
ПРО МАНДРІВКУ ГАНТЕРСЬКИМИ ШЛЯХАМИ *154*
ПРО ВИЇМКОВУ ЛЮДИНУ *156*
ПРО ПСА, ЩО ВИБРАВ СОБІ СМЕРТЬ *157*
ПРО ПЕЙСАХ, ВЕЛИКДЕНЬ І... КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ *159*
ПРО ПИСАНКУ ОКСАНКИ *160*
ПРО НОВОРІЧНІ ПОБАЖАННЯ *162*
ПРО ЛЬВІВСЬКЕ РІЗДВО *163*
ПРО ОДНУ МОВУ І ДВІ БАТЬКІВЩИНИ *164*
ПРО РЕКВІЄМ „ЛИСОВІ МИКИТІ” *166*
ПРО ПІСНЮ, ЩО ЛУЧИТЬ НАС УСІХ *167*
ПРО ПРОЩАННЯ ІЗ СТАРИМ АВТОМ *169*
ПРО ДАРИ СВЯТОГО МИКОЛАЯ *170*
ПРО НАШІ ЗАСІДАННЯ *171*
ПРО СІМ КРАЇН В ОДНІЙ ГОДИНІ *172*